

Možnosti matky samoživitelky a její postavení ve společnosti

Eliška Walterová

Bakalářská práce
2016

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií
Institut mezioborových studií
akademický rok: 2015/2016

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Eliška Walterová**
Osobní číslo: **H138141**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**
Forma studia: **kombinovaná**

Téma práce: **Možnosti matky samoživitelky a její postavení ve společnosti**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v SR UTB ve Zlíně 7/2014, včetně příloh, případně podle dalších materiálů. Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenskovedního výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím bakalářské práce.

S vědomím těchto zásad a pravidel a po konzultaci s vedoucím bude práce zaměřena na:

- příčiny vedoucí k samoživitelství;
- výchovu a zázemí dětí v oslabené rodině;
- osamělé matky na trhu práce;
- sociální systém a pomoc samoživitelkám.

Cílem bakalářské práce bude analyzovat možná úskalí matek samoživitelek a zjistit možnosti řešení jejich problémů. Bakalářská práce bude zaměřena na postavení žen samoživitelek v současné společnosti.

Součástí práce bude studie formou 5 – 8 rozhovorů se samoživitelkami jako hlubší sonda do problematiky.

Rozsah bakalářské práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

DUDOVÁ, R., HASTRMANOVÁ, Š. Otcové, matky a porozvodová péče o děti. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007.

HAMPLOVÁ, D. Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008.

MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. Krizové situace v rodině očima dítěte. Praha: GRADA, 2002.

ŠMOLKA, P. Současná rodina. Praha: Hestia, 1996.

ŠTASTNÁ, A. Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2009.

Další literatura bude obsažena v Projektu bakalářské práce a průběžně doplňována během práce na tomto textu.

Vedoucí bakalářské práce:

Ing. Zuzana Němcová, Ph.D.

Institut mezioborových studií

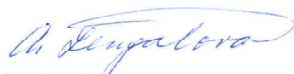
Datum zadání bakalářské práce:

4. prosince 2015

Termín odevzdání bakalářské práce:

29. dubna 2016

Ve Zlíně dne 4. prosince 2015

doc. Ing. Anežka Lengálová, Ph.D.
děkanka

doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.
ředitel ústavu

Prohlašuji, že

- beru na vědomí, že odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby;
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k prezenčnímu nahlédnutí, že jeden výtisk bakalářské práce bude uložen v příruční knihovně Fakulty humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně a jeden výtisk bude uložen u vedoucího práce;
- byl/a jsem seznámen/a s tím, že na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3;
- beru na vědomí, že podle § 60 odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- beru na vědomí, že podle § 60 odst. 2 a 3 autorského zákona mohu užít své dílo – bakalářskou práci nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen připouští-li tak licenční smlouva uzavřená mezi mnou a Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně s tím, že vyrovnání případného přiměřeného příspěvku na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše) bude rovněž předmětem této licenční smlouvy;
- beru na vědomí, že pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tedy pouze k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům;
- beru na vědomí, že pokud je výstupem bakalářské práce jakýkoliv softwarový produkt, považují se za součást práce rovněž i zdrojové kódy, popř. soubory, ze kterých se projekt skládá. Neodevzdání této součásti může být důvodem k neobhájení práce.

Prohlašuji,

- že jsem na bakalářské práci pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.
- že odevzdaná verze bakalářské práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

V Brně

14. 4. 2016

Walterová E.
.....
podpis diplomanta

ABSTRAKT

Bakalářská práce se zabývá problematikou matek samoživitelek ve společnosti a ukazuje na nejzávažnější potíže, které jsou s tímto statutem spojeny. V průběhu let po změně společenského systému v 90. letech došlo v České republice k vysokému nárůstu neúplných rodin. Převážně je trend způsoben rozvodem manželství a ve velké většině stojí v čele žena s nezaopatřenými dětmi. Zabývá se jejich pohledem na svoji situaci, kdy zažívají problémy finanční, s nezaměstnaností, pracovním trhem, ale také sladit rodinný a pracovní život. Zaměřuje se také na možnosti pomoci státu. Teoretická část objasňuje obtíže související se samoživitelstvím a hledá příčiny. Část praktická sleduje kvalitativním výzkumem problematiku formou polostrukturovaných rozhovorů.

Klíčová slova:

Matka samoživitelka, neúplná rodina, rozvod, nesezdané soužití, chudoba, nezaměstnanost, bydlení, výživné, sociální politika státu, pomoc společnosti

ABSTRACT

The bachelor thesis deals with single mothers in society and points to serious problems that are associated with this status. During the years after the change of social system in the '90s occurred in the Czech Republic to the high rise in single-parent families. Mostly trend is caused by divorce and in the great majority is at the forefront woman with dependent children. It deals with their view of their situation when experiencing financial problems, unemployment, labor market, but also to reconcile family and professional life. It also focuses on the possibility of state assistance. The theoretical part explains the difficulties associated with single parent and looking for causes. The practical part follows the qualitative research issues through semi-structured interviews.

Keywords:

Single mother, single parent family, divorce, cohabitation, poverty, unemployment, housing, alimony, Social Policy State Aid Society

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala především své vedoucí bakalářské práce Ing. Zuzaně Němcové Ph.D. za vedení mé práce a za cenné rady a připomínky.

Poděkování také patří moji rodině a přátelům, kteří mě během psaní této práce i během celého studia podporovali.

Prohlášení

Prohlašuji, že odevzdaná verze bakalářské práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

OBSAH

ÚVOD	8
I TEORETICKÁ ČÁST	9
1 PROMĚNY RODINY OD NEDÁVNÉ HISTORIE PO SOUČASNOST	10
1.1 RODINA V TEORII INDIVIDUALIZACE.....	11
1.2 FUNKCE RODINY.....	12
1.3 TYPOLOGIE RODINY.....	14
2 FENOMÉN SAMOŽIVITELSTVÍ	16
2.1 VYMEZENÍ POJMU NEÚPLNÝCH RODIN.....	16
2.2 ROZPAD RODINY – JEDNA Z HLAVNÍCH PŘÍČIN SAMOŽIVITELSTVÍ	17
2.3 MIMOMANŽELSKÁ PLODNOST	18
2.4 OSAMĚLÁ ŽENA VLIVEM OVDOVĚNÍ	19
3 SPOLEČNOST A MATKY SAMOŽIVITELKY.....	20
3.1 VÝCHOVA DĚTÍ V NEÚPLNÝCH RODINÁCH.....	20
3.2 SOCIÁLNÍ RODINNÁ POLITIKA ČR.....	21
3.3 PODÍL OTCŮ NA SOCIÁLNÍ A EKONOMICKÉ SITUACI RODINY.....	23
3.4 POSTAVENÍ OSAMĚLÝCH MATEK NA TRHU PRÁCE	24
3.5 MOŽNOSTI MATKY SAMOŽIVITELKY	25
II PRAKTICKÁ ČÁST	28
4 METODOLOGICKÁ ČÁST	29
4.1 HLAVNÍ CÍL PRÁCE	29
4.2 PROCES KVALITATIVNÍHO VÝZKUMU.....	29
4.3 METODY SBĚRU DAT	30
4.4 VÝZKUMNÝ SOUBOR	30
4.4.1 Struktura výzkumného souboru.....	31
5 ANALYTICKÁ ČÁST	32
5.1 ŽIVOTNÍ SITUACE	32
5.2 PÉČE VÝCHOVA DĚTÍ	35
5.3 OTCOVSTVÍ PO ROZCHODU RODIČŮ	37
5.4 FINANČNÍ SITUACE MATEK SAMOŽIVITELEK	40
5.5 ZAMĚSTNÁNÍ	43
5.6 NÁSTROJE SOCIÁLNÍ POLITIKY	44
5.7 MOŽNOSTI OVLIVNIT SITUACI	45
6 NÁVRHY ŘEŠENÍ	47
6.1 DOPORUČENÍ PRO SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKU	48
ZÁVĚR.....	49
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	51
SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK.....	54

ÚVOD

V životě člověka má zásadní úlohu, je to místo nesmírně důležité, jelikož základy osobnosti se formují od našeho raného dětství právě tam. Tradičně chápeme prostředí do, kterého se dítě narodí jako rodinu. Společně zde žije pár muž a žena, tedy současně rodiče a jejich děti. Je to prostor citově bezpečný, chránící a způsob ochrany zachování lidského rodu. V dnešní pozdně moderní české společnosti rodina prochází značnými proměnami, jaké nezaznamenala za celá desetiletí předtím. Přestává platit, že nutnou podmínkou rodinného života je manželský svazek partnerů opačného pohlaví. Je stále rostoucí trend narození dítěte do nesezdaného svazku a tzv. neúplné rodiny. Přibývá žen bez partnera, s touhou stát se matkami.

Abychom pochopili jeden z fenoménů dnešní doby - rodičovství mimo manželství, musíme zapátrat v historii. Co vede ženy k rozhodnutí vychovávat potomka samy, bez otce. Jistě k tomu přispěl vliv emancipace žen a feministického hnutí, technický pokrok a industrializace, rozpad velkých soudržných rodin i moderní doba. Je velmi mnoho případů, kdy ženy jsou postaveny před rozhodnutí pečovat a vychovávat dítě samy a nic jiného jim nezbývá. To především rozvodem manželství nebo rozpadem partnerství u nesezdaných párů.

Role žen bez partnera je dosti svízelná. Jen velmi malá část osamělých matek zvládá bez potíží svoje zaměstnání, výchovu dítěte a potřeby rodiny. Obecně se dá říci, že jejich situace je v České republice nepříznivá. Balancuje s finančními prostředky, někdy těsně nad hranicí únosnosti, na obživu pro sebe a dítě. Jak podporuje a vnímá jejich situaci stát, je sociální politika státu pro osamělé matky dostatečná. Jak je přijímá společnost. Má otec dítěte v sobě pocit zodpovědnosti, jak a zda-li vůbec pomáhá. Kde nachází matky pomoc, jak se uplatňují na trhu práce a pokud mají práci, jak vycházejí s příjmem. Zaměstnavatelé jen zřídka ženě tolerují péči o své nemocné dítě. Může to být běžné nachlazení dítěte v kolektivu. Zvládnou přitom všem výchovu dítěte, jeho nároky a potřeby? Nahradit chybějícího rodiče nebývá lehké. Matky samoživitelky vychovávají další generaci ve společnosti a měla by jim být věnována pozornost už proto, že je zájmem státu eliminovat chudobu a její přenos na další generace a stále vzrůstající trend neúplných rodin.

Všechny tyto otázky a mnohé další směřují k mému výzkumu matek samoživitelek. Formou rozhovorů informantek a následně jejich vyhodnocením chci zjistit, jak situaci vnímají a vypořádávají se s ní samotné ženy.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 PROMĚNY RODINY OD NEDÁVNÉ HISTORIE PO SOUČASNOST

V dnešním světě je značně rychlý vývoj, společnost prochází zneklidňujícími změnami. Mluví se o úpadku rodiny a její tradičních funkcí. Rodina se tak stává „*skořápkovou institucí*“ (Giddens, 2000, s. 30). Do dnešní doby v celém svém historickém vývoji prošla mnoha problémy, změnami, ale přesto zůstává nepostradatelným útočištěm a těžko nahraditelnou institucí pro dospělého natož pro dítě (Kraus, 2014). Předávají se zde hodnoty mezi generacemi, tradice, zvyky, stojí na prahu rozvoje osobnosti a má rozhodující sílu ovlivnit jedince.

Změny v rodině, která je považována za jednu z nejstabilnějších institucí v naší civilizaci, ji přetváří ve své základní podstatě. Podle I. Možného (2002) mají změny hluboké kořeny, které se zviditelnily v druhé polovině 20. století a mezi hlavní uvádí:

- Manželství sloužilo v první řadě k reprodukci lidské společnosti. Křesťanský řád vlivně zasahující do manželství daleko do minulosti se rozpadal, tím rostl vliv na manželskou lásku a sex. V křesťanské Evropě jak uvádí A. Giddens (2000) nebylo manželství uzavíráno na základě sexuální lásky a ani se nepokládalo, že by se takové lásce mělo v manželství dařit i u dívek. Tento vývoj postupuje stále více a U. Beck (2004) k tomu uvádí, že v polovině 20. století během poválečné generace se uvolnilo sexuální chování a sbírání sexuálních zkušeností. U mužů bylo s tichým souhlasem již mnohem dříve.
- V šedesátých letech vynálezem nových technologií v antikoncepci si žena začala rozhodovat určovat plození dětí. I zde, přestože dost dlouho zůstával, byl monopol u párové rodiny zrušen. Od konce minulého století je prudký nárůst nemanželských dětí. Ženská sexualita se stává svobodnou a rozvíjenou, muži neurčují ženám normy.
- Budoucnost generací měli v rukách rodiče, ti vybírali životní partnery pro své děti s ohledem především na společenské postavení, sociální status a majetek. Se začínající industrializací nejen zaniká tato role rodičů, rozpadá se velká příbuzenská rodina, mění se rodinné a dědické právo a majetek přestává být tím, co sdružuje rodinné společenství.
- Manželství založené na katolickém kanonickém právu bylo v minulosti na celý život, uzavřít církevní sňatek bylo ze zákona povinné. Zrušen mohl být jen za určitých podmínek. Nový sňatek uzavřít bylo sice možné, ale s nemalými obtížemi.

V tomto výše jmenovaném schématu bylo povolení oficiálního rozvodu nevyhnutelné, v českých zemích po první světové válce. Význam a důležitost rodiny zeslabuje, monopol církve byl významně narušen. Myšlenky lidské rovnosti sebou nesl nový duch liberalizace v počátku 20. století, ale neslučovala se s dominancí muže v rodině.

Stále častější bylo emancipační úsilí žen, např. „duchovní matka“ feministek Betty Friedanová v 60. letech přímo odsuzovala a vytvářela nelítostný postoj k ženám v 50. letech 20. století za jejich citově vázaný život na svoje děti. Základní směr ke změně byl pro ženy dosažení práva stejného vzdělání jako muži a tím otevření profesní kariéry a vlastním ekonomickým zabezpečením (Možný, 2002).

Nově vznikající situace, kdy vydělávají oba členové manželského páru a staré pořádky v rodinách signalizovaly stoupající počet konfliktů. Podle U. Becka (2004) až do šedesátých let minulého století ženy přijímaly tzv. staré pořádky, jako něco běžného a samozřejmého. Určený a přebíraný model tvořil tři prvky: manželská láska, přísná dělba práce mezi mužem a ženou a pozornost věnovaná dítěti, jeho zdraví a jeho výchově. Rodina a manželství bylo dlouhé často i celoživotní spojení životních plánů. B. Kraus (2014) uvádí, že v šedesátých letech vlivem revolty a nesouhlasu se stávajícím zřízením ve společnosti, neuznávání tradičních institucí mladými lidmi se výrazně mění rodina jako taková. Od 60. let je model ženy v rodině kritizován především ženským sociálním hnutím - feminismem.

Výrazná emancipace u obou pohlaví má za následek nárůst rozvodovosti a přicházející nový fenomén ze skandinávských zemí a především ze Švédska, partnerské spoluzití s dětmi ovšem bez uzavření manželství, objevují se ženy samoživitelky. (Francois de Singly, 1999). Stále větší podíl mladých lidí považuje rodinu jako omezení vlastní svobody, nastupujícího trendu neomezeného individualismu.

1.1 Rodina v teorii individualizace

Na přelomu 80. a 90. let minulého století začíná do Čech pronikat nový trend, změny v poklesu porodnosti, odkládání rodičovství, rodičovství mimo manželství a přibývá domácností s jedním rodičem. Nesoulad mezi manželstvím a rodinným životem začíná být značný. Rodina svoji povahou vnitřní solidarity, neformálností, tradičními vztahy s důrazem na stabilní pár s dětmi dlouho odolávala moderní době.

I. Možný proměny vysvětluje tím, že pozdní modernita rodinu rozebírá, vnitřně rozkládá a nutí ke změnám (Možný, 2002). „Univerzalizita trhu přestává respektovat i dosud tabuizované oblasti, jež ze sebe dosud vydělovala, a oslabuje vazby žen k jejich „statusovému údělu“ jak ho vytvořila industrializovaná společnost: odpovědnost za domácí práce a manželově podpoře. Tím se stává životní harmonizace reprodukce a produkce i dělba práce v rodině velmi křehkou.“ (Beck, 1992, s. 104). Dynamika individualizace osvobodila lidi z tradičních generových forem a rolí, na druhou stranu oslabila sociální vztahy, pospolitost, otevřenost vůči druhému, izolovala i vztahy mimo rodinu. Vytváří se konflikty nejen v manželských, ale i v mimomanželských vztazích (Beck, 2002). Manželství se s konflikty rozpadá, jelikož vztah je založen na smlouvě, celkem lehce jednostranně vypověditelnou. I. Možný konstatuje, že jediný, kdo brzdí individualizaci je dítě. Základní pár je matka a dítě, nikoliv muž a žena. „Rodičovství je poslední primární vztah, který nikdy nelze zrušit.“ (Možný, 2002, s. 205). Společnost s tržním modelem žádá volnost a nezávislost jedince, jeho přizpůsobení se práci, vyhovět požadavkům trhu. Ženy byly přeměnou společnosti osvobozeny od jejich tradičních rolí v domácnosti, silná motivace k ekonomické soběstačnosti, vyrovnání šancí na vzdělání a profesní motivace i svobodné plánování dítěte zasahuje velkou silou do rodiny. I pro ně se stávají děti překážkou v profesním konkurenčním boji. Vnější tlak na muže i ženy je opět nutí jít do partnerského vztahu, jako ochrana a obavy z osamělosti, která vládne kolem. Tradiční model rodiny, jak jej známe, zvolna mizí. Dnes je přitažlivý ideál, aby byl člověk šťastný sám za sebe, nikoli šťastná rodina. Sociolog Singly formuloval „Já“ dnes převažuje nad „My“, ale „Já“ nevyžaduje zánik manželství. Lidé se domnívají, že být šťasten se dá realizovat v rodině. Současný individualismus rodinu destabilizoval, ale nedokázal ji učinit zbytečnou. Manželství dává člověku pocit, že zde nežije pod tlakem zjištěného zájmu a sociální konkurence.“ (Francois de Singly, 1999, s. 168).

1.2 Funkce rodiny

Této malé sociální skupině, jakou rodina je, připadá nezastupitelná úloha ve společnosti. Její místo ve společnosti ovšem nezůstává v průběhu dějinného vývoje neměnné a strnulé. Zajišťuje řadu funkcí, některé ztrácejí svůj původní význam, mění se, některé své funkce plní jen nedostatečně a jiné se naopak rozvíjejí.

Vlivem moderní společnosti o řadu funkcí přišla, např. změnou ze široké rodiny v rodinu „nukleární“ a převzetí některých funkcí státem. B. Kraus (2008) uvádí, že rodina

v současné době posílila jako emocionální útočiště před veřejným světem a rodinné klima je protipól veřejného prostoru.

- **Biologicko - reprodukční funkce rodiny** zajišťuje plození potomstva. Pro vývoj společnosti, její perspektivy je nutná reprodukční základna. Počet narozených dětí a prorodinné sociální opatření je v zájmu společnosti. Nabývá na důležitosti o to více, že dítě je ve vyspělých zemích vnímáno jako překážka v profesním růstu a seberealizaci obou rodičů. Rodiny s nižšími příjmy vnímají dítě jako přepych. Jedinci i přesto dává dítě smysl založit rodinu, žít v manželství a uspokojovat potřeby pokračování rodu. Význam funkce je spatřován také v jeho uspokojování potřeb biologických a sexuálních.
- **Sociálně - ekonomická funkce rodiny** je považována za významnou část ekonomického rozvoje společnosti. Rodina je jednak sama významným spotřebitelem spotřebního trhu, ale také je i výrobním podnikem. V české společnosti je řada rodin představující samostatnou ekonomickou jednotku. Hmotný nedostatek v rodinách je poruchou této funkce, nedostatku předchází nezaměstnanost a zvyšování životních nákladů. S ekonomickou situací rodiny je velmi častá spojitost šikany dětí z těchto rodin jako oběť. Na druhé straně žije mnoho rodin v nadměrném blahobytu, což také B. Kraus uvádí jako riziko, kde dochází k tzv. „zpeněžování dětství“ a neúměrnou výši kapesného. Je to situace, která může vést k negativním projevům dětí jako je alkohol, drogy, patologické hráčství (Kraus, 2014, s. 131).
- **Ochranná a zabezpečovací funkce rodiny** je ve smyslu zabezpečení životních potřeb všech členů, především dětí. Jednotlivý člen rodiny má určitou roli, kdy ji musí naplňovat. Celková atmosféra rodiny v těsném soužití silně formuje osobnost dítěte a vytváří si model pro své chování v budoucnosti (Matějček, Langmaeier, 2011). Rodina je sama mnohem více nucena být aktivní než v minulosti, před rokem 1990. Právě s touto funkcí je spojena finanční a fyzická péče o nemocné členy, staré prarodiče, příp. i tělesně nebo mentálně postiženého. Zvláště pak neúplná rodina situaci těžce zvládá.
- **Socializačně - výchovná funkce rodiny** je nejdůležitější pro vývoj dítěte. Od jeho narození si zde osvojuje základní návyky, přizpůsobuje se životu a dostává se mu nových zkušeností, vzorů a základních morálních hodnot. V souvislosti s nedostatečnou výchovnou funkcí, jejím charakterem, styly výchovy vznikají

rizika v podobě deviantního chování dětí. Např. rodiče poměrně často upřednostňují velmi liberální tj. vše dovolující styl výchovy nebo nejednotným přístupem rodičů k výchově, ale i velmi přísná až agresivní výchova.

- **Funkce emocionální** je v rodině zcela zásadní. V žádné instituci nelze vytvořit podobné a tolik potřebné citové zázemí, pocit bezpečí, sounáležitosti a lásky. Selhání nebo nedostatečné plnění této funkce přináší hlavně dětem obrovské potíže v dalším životě. V současné době lze pozorovat narůstající počet rodin, kde tato funkce je významně narušena nebo tam téměř není. Důsledky se projevují citovou deprivací dětí, jejich problémy v mezilidských vztazích, nejrůznějšími psychickými poruchami, neuspokojení základních potřeb až mohou vést k sociálně delikventnímu jednání (Matějček, Dytrich, 2002).

1.3 Typologie rodiny

Rozdělení rodiny a odlišovat typy můžeme z několika pohledů a různých kritérií.

J. Skopalová (2014) uvádí známé dělení podle velikosti:

- **Rodina nukleární** též základní, jádrová. Tvoří ji nejbližší příbuzní, tj. oba rodiče a děti, žijící spolu.
- **Širší rodina** je rozšířená, vícegenerační, která může zahrnovat širší příbuzenstvo jako prarodiče, tety, strýcové, bratrance či sestřenice. Může to být i početná skupina lidí, které neváže jen pokrevní pouto, ale také tradice, postoje, zvyky.

Dále rozeznáváme rodiny:

- **Orientační** tedy prvotní, primární. Označujeme takto rodinu, do které se každý z nás narodil, ve které jsme vyrůstali.
- **Prokreační** tak nazýváme nově založenou rodinu manželstvím.

Podle typu párového soužití:

- **Monogamní rodina** je párové soužití dvou jedinců opačného pohlaví (v naší kultuře).
- **Polygamní rodina** je soužití jedince jednoho pohlaví s více jedinci druhého pohlaví.

Typologie rodin nám slouží ke snadnějšímu pochopení a utřídění rodinného systému, jeho proměnlivosti, míry otevřenosti či uzavřenosti, funkčnosti, atd.

V době, jak konstatuje P. Mühlpachr, (2008) kdy není vytvořen závazný model rodiny, lze těžko navrhnout normu rodiny. Proto se musíme soustředit na funkce rodiny, jako je především výchova dětí, pak uspokojování potřeb dalších dospělých členů rodiny.

2 FENOMÉN SAMOŽIVITELSTVÍ

I.Sobotková prezentuje názor „...pokud matce na dítěti opravdu záleží, dokáže zmobilizovat síly...“ A zdůrazňuje, že by se na tyto matky společnost neměla dívat jako na sociální problém, odchylku či jejich neúspěch, ale mají být oceněny a podporovány jako dárně života, děti jsou plánované a očekávané, pokud se matka rozhodne je vychovat sama...“ (I.Sobotková, 2001, s. 129).

Řada žen je postavena do situace, kdy nevidí budoucnost svého partnerského svazku, touží mít dítě a její plodnost je fyziologicky omezená. Ovšem není to jediný typ rodiny s jedním rodičem.

2.1 Vymezení pojmu neúplných rodin

Rodina neúplná je rodina, kdy dítě vychovává pouze jeden rodič. Vznikají několika způsoby ať už nevědomě, něčí vinou nebo vědomou volbou ženy. Na neúplné rodiny je nahlíženo jako na negativní sociální problém, kde jsou narušeny základní funkce rodiny. Převážná většina takových rodin jsou osamělé matky s dítětem. I. Sobotková (2001) je rozděluje do tří skupin:

1. Matky s dětmi, kterým zemřel manžel, tedy vdovy. Situace nastává i v opačném případě, že zemře-li matka dětí. Tato skupina byla početná přibližně do 50. let 20. století. Dnes v poměru jiných důvodů samoživitelství zaujímá malé procento. Je to tzv. přirozená cesta rozpadu rodiny a vznik neúplné.
2. Osamělé matky s dětmi z rozpadlého vztahu a to buď z nesezdaného partnerského soužití nebo po rozvodu. Zde vzniká neúplná rodina tzv. nepřirozenou cestou. Spolu s počtem rozvodů roste i jedna z nejvýznamnějších proměn české rodiny po r. 1989, rodičovství v nesezdaném páru.
3. Svobodné matky s dítětem, které záměrně chtějí být svobodné a samy vychovávat dítě. K této skupině patří i matky, které dítě adoptovaly nebo přijaly do pěstounské péče. Nejsou to už jen mladé ženy, které byly těhotenstvím zaskočeny, ale také ženy ve středním věku, kolem 35. roku. V minulosti, v České republice až do roku 1990 byly svobodné matky společností odsuzovány a negativně hodnoceny.

2.2 Rozpad rodiny – jedna z hlavních příčin samoživitelství

Nefunkční manželství nebo partnerství a následný rozpad vedoucí až k rozvodu je jedno z nejtěžších, stresujících období, ale to nejen pro samotné rodiče, ale hlavně pro účastněné děti. Je ztrátou pro všechny v rodině a dokonce i pro toho, který se domnívá, že na rozvodu má hlavní vinu ten druhý. Rozvod je dnes vnímán jako zcela tolerovaná věc ve společnosti. A to i přesto, že velmi negativně působí v oblasti sociální, ekonomické, emoční a psychologické. Většinou na počátku je nedostatečná komunikace, narušené vztahy v rodině a tím i sounáležitost, spory ve výchově. Následuje citové odcizení, ztráta společných zájmů a prohlubování manželské krize.

Další pokračování řetězce konfliktů může být žárlivost partnera, nevěra, alkoholismus, duševní porucha i agrese. Násilí může být jak fyzické tak i psychické. Možných zdrojů konfliktů je nepočítaně, ale přestává být vůle jednoho nebo obou je překonat.

V mnoha případech jde o situaci vyhrocenou a tím neslučitelnou s pokračováním manželství.

Počet rozvodů stále roste, každé druhé manželství v současné době končí rozvodem. Problémy v rodině rozvodem zpravidla nekončí, mnohdy přicházejí jiné a ve větší síle. Je nutno řešit vypořádání majetku manželů, dalšího bydlení rozvedeného manželství, výchovy dětí, výživné a další. V drtivé převaze jsou to ženy, kterým je svěřena péče o děti. Otec dítěte odchází z rodiny, ale zůstává mu mnohem vyšší životní úroveň díky svému příjmu. Má převážně soudně určenou vyživovací povinnost k dítěti, která zdaleka nedosahuje alespoň k částečnému zajištění chodu rodiny. Z hlediska výchovy a péče o dítě musí v určitém smyslu slova ustoupit do pozadí, stává se tak rodičem s menším vlivem, a nepůsobí na dítě běžným denním kontaktem. Tato situace ochuzuje i samotného otce, neumožní mu prožít celou škálu lidských citů vedoucí k pocitu naplnění životní etapy. Matce zůstává dítě v péči, je postavena před situací velkého ekonomického propadu rodiny, z příjmu se vytrácí jeden plat. Chudoba je hlavní hrozba pro rodinnou stabilitu.

Po rozvodu je na matku kladen další psychický stres, musí nově zajistit péči o děti a domácnost bez pomoci druhého rodiče. Vypořádat se s osamělostí, nejistotou zda nová úskalí péče a výchovy o dítě zvládne také není zanedbatelný.

Rozpad manželství je dlouhodobý proces I. Plaňava (1994) se domnívá, že většímu počtu rozvedených manželství se dalo v určité fázi zabránit, s čím lze zcela souhlasit.

2.3 Mimomanželská plodnost

Od sedmdesátých let nejdříve na severu Evropy a poté v dalších státech začalo docházet k postupnému nárůstu narozených dětí neprovdaným matkám. V r. 1974 byl podíl dětí narozených mimo manželství 4,3% a v r. 1991 už dosahoval k 10%.

Vlivem nových společenských změn po r. 1989 se postupně proměnila česká rodina nejen k současné podobě, ale zřejmě i formě rodin následujících generací. Fenomén rodičovství mimo manželství zaznamenal prudký nárůst, dnes kolem 40%. O novém jevu se uvádělo v souvislosti modernizace české společnosti, že mladí lidé necítí dodržovat tradice, normám nepřikládají důležitost. Byla představa, že rodina bude plnit své funkce jako rodina tradiční a emancipované, moderní ženy budou schopné dětem vytvořit takové zázemí jako v úplné rodině (Hamplová, Chaloupková, Soukupová, 2007).

Můžeme rozlišit dvě formy mimomanželské plodnosti: děti narozené do nesezdaného soužití s otcem dítěte a děti svobodných matek. V průběhu 90. let česká veřejnost začíná oba nové jevy akceptovat. Přispěl k tomu i vliv zákonných úprav pro takové děti i matky, i když větší část byla opět postupem doby zrušena. Stále však zůstává mnoho nevyřešených otázek společenských, ekonomických, pracovních, bytových aj. Děti rodící se mimo manželství často přichází na svět v rodinách v nepříznivé situaci jak sociální tak ekonomické.

Rodinný stav matky se výrazným způsobem odráží podle stupně dosaženého vzdělání. Z výzkumu prováděném v r. 2006, označeného SEPM, více jak 70% dětí rodí matky se základním vzděláním mimo manželství nebo jsou skutečnými osamělými matkami. Naopak vysokoškolačky mají v 80% v době porodu manžela, a pokud jsou neprovdané tak žijí s otcem dítěte a jejich druhé dítě se již rodí do uzavřeného manželství. Z regionálního srovnání je patrné, že nejvíce dětí neprovdaným matkám se rodí v chudších oblastech s vysokou nezaměstnaností, rozvodovostí a dalšími sociálními problémy. Např. v Ústeckém a Karlovarském kraji až 60%, nejlépe je na tom kraj Vysočina. Neprovdané matky nalezneme ve všech sociálních skupinách, ale nejvíce je jich mezi ženami s nízkým vzděláním a v problematičtějších regionech.

Ukazuje se, že nesezdané páry obecně představují nejméně stabilní formu rodiny, do takového vztahu se rodí méně dětí a otcové při rozchodu s partnerkou projevují výrazně menší zájem o děti než muži rozvedení. Kohabitace přináší ekonomicky slabšímu partnerovi spoustu nevýhod, zvláště pak z právního hlediska při pravděpodobném odchodu

partnera. Mezi partnery takového soužití nevzniká společné jmění manželů. Pokud společně zakoupený majetek nemají ošetřeny smlouvami, ztrácí druhý partner po rozvodu na majetek nárok. Kromě toho odcházející partner nemá žádnou vyživovací povinnost k partnerovi a nemusí překonávat „bariéru“ rozvodu. S velkou pravděpodobností je to matka, kdo je více ekonomicky postižen rozpadem vztahu.

Z prováděných výzkumů je zřetelné, že obecně se matky přiklánějí k názoru, že je obtížné najít vhodného partnera. Dále neprovdané matky uváděly jako důvod své rodinné situace nejistotu ohledně budoucnosti vztahu a nesouhlas partnera se sňatkem. Svobodné matky navíc uvádí především problémy s otcem dítěte. Opět tyto důvody uváděly matky s nižším vzděláním. Neprovdané matky s vyšším vzděláním kladly větší důraz na snahu udržet si vlastní svobodu a přikláněly se k tomu, že manželství je zbytečná formalita, ale manželství úplně neodmítaly. Uzavření sňatku je i nadále vnímáno, jako důležitý krok v životě a s ním i založení rodiny a výchova dítěte. Naprostá většina vdaných matek je přesvědčena, že ženě poskytuje manželství a dítěti mnohem větší jistotu a zastává názor, že se děti mají rodit do manželství, protože ženatí muži jsou zodpovědnější než svobodní (Hamplová, Chaloupková, Soukupová, 2007).

2.4 Osamělá žena vlivem ovdovění

Žena očitne - li se vdovou, je touto situací většinou zaskočena, přichází náhle a nečekaně. Nezřídka se stává, že manžela obviňuje v tom smyslu, že je tady nechal samotné bez pomoci. Stejně tak může být v situaci otec dítěte, pokud manželka zemře. Největší podíl na tragickém úmrtí mají dopravní nehody, úrazy jak v zaměstnání tak i při rekreačních a sportovních aktivitách. Úmrtí rodiče vlivem nemoci je rozdíl v tom, že je postupné, člověk se s tím smíruje, čeká naději a ta nepřišla. Úmrtí je zkrátka definitivní a neodvolatelné, kdežto u rozvodu mizí druhý rodič jen částečně a podmíněně. Pro všechny zbývající v rodině je to nejdříve šok, ohromení, beznaděj, ztráta. Matka zůstává sama a hledá nová východiska, jak zabezpečit rodinu. Od okolí se rodině dostává většinou nezištné pomoci. I v zaměstnání ženy je více nápomoci a ulehčení její situace. Po ekonomické stránce se dostává rodině pomoc v sociálních dávkách, vdovského důchodu a dětem sirotčího důchodu po zemřelém rodiči.

3 SPOLEČNOST A MATKY SAMOŽIVIELKY

Osamělá matka s dítětem patří do nejrizikovější skupiny ohrožených chudobou, mají jeden z nejnižších příjmů na člena domácnosti. Nedostatek financí a špatná ekonomická situace vede k pocitům úzkosti, k ohrožení základních životních potřeb. Přitom musíme připomenout, že tato tíživá situace nedopadá jen na matky, ale velmi negativně a tvrdě působí i na jejich děti. Česká republika patří mezi evropské země s nejvyšším rozdílem mezi rizikem chudoby u rodiny s dvěma rodiči a s jedním rodičem. Po zavedení nových ekonomických podmínek v 90. letech minulého století se míra chudoby rodin více jak zdvojnásobila.

Mateřství ženy působí znevýhodnění oproti mužům. Matky samoživitelky mají ovšem další vzájemně propojené znevýhodnění a obecně patří ke skupině osob ohrožené nezaměstnaností a chudobou (Hasmanová, Marhánková, 2011).

3.1 Výchova dětí v neúplných rodinách

Pro rodiny s jedním rodičem je finanční situace zásadní, ale nesmíme zapomínat, jak v takové rodině vyrůstají děti. Nečekejme, že se dětem nic neděje. Jiná je situace u dětí narozených matkám svobodným, kde neprožívají stresující prostředí. U dětí z rozvedených manželství nebo rozpadlého partnerského vztahu zažívají vyhrocené situace před rozvodem, během něho a často i po něm v podobě probíhajících soudů o styku s dítětem s odcházejícím rodičem, soudní spory o výživné, majetek. Dítě se mnohdy stane prostředníkem k vyřizování účtů mezi rodiči. Nahradit chybějícího rodiče nebývá lehké, často se v dítěti po jeho odchodu utváří slabý vztah, jelikož s ním není v každodenním styku.

Této problematice se podrobně věnoval a výzkumy jasně dokazoval Z. Matějček, že děti, které nevyrostají s oběma biologickými rodiči, na tom bývají hůře než děti z úplných rodin. Týká se to nejen školního prospěchu, problémového chování, ale i citových deprivací, které často přecházejí do jejich vlastního dospělého a partnerského života (Matějček, Langmaier, 2011). Výzkumy dále ukazují, že téměř polovina dětí z neúplných rodin se s otcem vůbec nestýká. Polovina rozvedených matek udává, že jejich děti mají k otci neutrální nebo dokonce nepřátelský vztah (Novák, 2004). B. Kraus uvádí výsledky výzkumu E. Bakaláře z r. 2002, které ukazují varující dopad nepřítomnosti otce ve výchově dítěte. Např. 72% všech dětí v dětských nápravných zařízeních vyrůstalo v rodině

s jedním rodičem, 60% pachatelů znásilnění bylo vychováno v rodině bez otce, a další dopady v podobě vysoké pravděpodobnosti nedokončení vzdělání, násilnické činnosti i vůči ženám, atd. Rodina bez otce je rizikovým faktorem zejména pro výchovu chlapců, jelikož nemají žádný adekvátní mužský vzor a autoritu (Kraus, 2014).

Ovšem ve společnosti je určitý podíl otců, kteří mají děti ve vlastní péči. Jejich situace je v mnoha ohledech od žen odlišná. Týká se to zejména v jejich postavení na trhu práce, odměňování, menší bariéry ve skloubení péči o dítě od zaměstnavatele, větší pomoci okolí a příbuzenské rodiny.

Jakou zátěží do života dětí bude rozvod jejich rodičů záleží na vyspělosti, zdravém rozumu a dobré vůli samotných rodičů. Vzájemné chování manželů v krizových situacích v rodině vytváří morální standardy pro další generaci. Děti potřebují zachovat smysluplný a fungující vztah s oběma rodiči i po jejich rozchodu. Výjimkou je, když je jeden z rodičů agresivní, trpí dlouhodobou závislostí nebo vážnou duševní chorobou ohrožující dítě (Coloroso, 2008).

Na druhou stranu rodiny s jedním rodičem svým úsilím a zodpovědností jsou životaschopné, kde mohou vyrůst zodpovědní, samostatní a soucitní lidé.

3.2 Sociální rodinná politika ČR

Rodinnou politiku vnímáme jako soubor opatření a aktivit sloužící k podpoře rodin.

Podpora rodin s dětmi je realizována formou sociálních dávek a daňových úlev, které jsou zaměřeny na nízkopříjmové skupiny obyvatel. Do této skupiny přímo ohroženou chudobou patří i matky samoživitelky. Poměrně často ministerstvo práce a sociálních věcí systém vyhodnocuje, přichází nové změny v dávkách, ale i v daňových úlevách. Důležitost podpory se přikládá rodinám s dětmi a uzavíráním manželství. Česká republika je jedním ze států s nejdelší mateřskou a rodičovskou dovolenou, po kterou jsou vypláceny sociální dávky v mateřství. Dávky cíleně určené a speciálně podporované osamělé matky s dětmi bez ohledu jejich příjmů se neposkytují. Tento systém funguje řadu let např. v Rakousku, Německu nebo skandinávských zemích.

U těchto neúplných rodin existuje vyšší riziko chudoby a sociálního vyloučení a zde by měla být podpora větší a cílenější. Stále by mělo být na paměti, že těžká finanční situace dopadá hlavně na děti.

Český systém sociálního zabezpečení vychází ze tří pilířů. První skupina v sociálním systému je nemocenské a důchodové pojištění. Z nemocenského pojištění se vyplácejí dávky nemocenské, peněžité pomoci v mateřství, vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství a ošetřovné. Přiznání dávky spojené s péčí o dítě jsou vypláceny podle pravidel, v přesném znění v zákonu č.187/2006 Sb., o nemocenském pojištění. Neúplné rodiny mají nárok na delší podporu při ošetřování člena rodiny a to do 16 let věku dítěte v péči osamělého zaměstnance. Podpůrčí doba je nejvýše 16 dní. Za normálních okolností v rodině se dvěma rodiči je to 9 dnů a do 10 let věku dítěte. Toto je jediná výhoda plynoucí z českého sociálního zabezpečení týkající se všech samozvitelek. Z důchodového pojištění dle zákona č. 155/1995 Sb., a řadou dalších legislativních změn se vyplácí vdovské důchody a sirotčí důchody pro nezaopatřené děti. Vdovský důchod dle § 50 mohou ženy pobírat pouze 1 rok po úmrtí manžela. Existují však výjimky, které umožňují delší dobu pobírání vdovského důchodu, např. v případě, že pečuje o nezaopatřené dítě. Nezaopatřené děti mají dle § 52 nárok na sirotčí důchod, v případě, že jejich otec zemřel a splňují podmínky pro přiznání.

V druhé skupině, pilíři jsou dávky sociální podpory, což je upraveno v zákoně č.117/1995 Sb., o státní sociální podpoře a v dalších legislativních změnách. Zaměřuje se na podporu rodin s dětmi, osoby s nízkými příjmy kam patří i osamělé matky. Rodičovský příspěvek je vyplácen bez omezení všem rodičům, kdo pečují o dítě max. do 4 let věku. Porodné, přídavek na dítě, příspěvek na bydlení je přiznám jen rodinám s nízkými příjmy a dalšími pravidly spojené s bydlením.

Třetí pilíř sociální pomoci je upraven zákonem č.111/2006 Sb., a pozdějších předpisů, který představuje dávky v hmotné nouzi a dávky pro zdravotně znevýhodněné. Situace se řeší dávkami doplatkem na bydlení, okamžitá pomoc na živobytí a mimořádnou okamžitou pomocí. Tyto dávky pobírají osoby s nízkými příjmy, což mohou být i osamělé matky.

Pro přiznání a vyplácení dávek jsou určena pravidla, jsou poskytovány a zároveň omezovány v souvislosti s dalším příjmem rodiny a společně posuzovanými osobami v rodině. Dávky mají motivovat osoby v aktivní snaze zajistit si prostředky ke splnění životních potřeb.

System sociálních dávek je ovšem i demotivující u lidí s nízkými příjmy uzavřít manželství. Z provedeného výzkumu v r. 2006 je zřetelné obcházení sociálního systému. Páry žijící v účelově nesezdaném soužití, ve kterých partneri obcházejí sociální systém

a předstírají oddělené hospodaření se za určitých okolností finančně vyplácí. Např. pokud oba partneři nepracují, mohou finanční výhody nesezdaného soužití převážit i sňatek matky s vydělávajícím mužem. Pro matku s více dětmi je výhodné zůstat v domácnosti a žít v nesezdaném soužití, nejlépe s mužem vydělávajícím minimálně průměrnou mzdu. Výhody jsou u nízkopříjmových rodin nebo pokud jsou rodiče nezaměstnaní. Některé matky, vědomy si svojí ekonomické situace a nespolehlivostí partnera raději užívají status matky samoživitelky a jméno otce do rodného listu dítěte neuvádí. Proces přiznání sociálních dávek je pro ně pak snažší. Dávky sociální podpory pro skutečně osamocené matky samoživitelky jsou nedostačující, osamělost se vyplácí málokdy. Český sociální systém se snaží zvýhodnit uzavření manželství a snížit tak počet nesezdaných párů např. společným zdaněním manželů. Situaci se značně zlepšila, ale bohužel stále platí, že zejména nízkopříjmovým a vícečetným rodinám se vyplácí sociální systém obcházet nesezdaným soužitím. Společné zdanění manželů přináší výhody v případě, že alespoň jeden z manželů má průměrnou mzdu (Hamplová, Chaloupková, Soukupová, 2006).

Zaměstnanost několikrát účinněji snižuje chudobu samoživitelek než sociální dávky, zároveň platí, že pokud začne pracovat, prudce jí klesne poskytnutí dávek, což je značně demotivující faktor. Výzkum ukázal, že nízkopříjmové skupiny žen, tedy i obvykle méně vzdělané, zvláště mají-li více dětí se dostanou s platem níže než je příjem sociálních dávek. Systém navíc díky povinnosti odvádět minimální daň zůstává demotivující i v případě, že si matka samoživitelka chce přivydělat na živnostenský list.

3.3 Podíl otců na sociální a ekonomické situaci rodiny

Vývoj otcovství odráží vývoj společnosti jako celku. Je zřejmé, že otcovství se stává jedním z nejvýznamnějších problémů dnešní společnosti, jelikož se na něho navazují další problémy. Probíhá diskuze o otcovství jako takovém, oslabení autority v rodině, ale i o otcovství mužů nežijících společně se svými dětmi. Došlo k oddělení jednotlivých částí otcovské role, což je zřetelné v souvislosti s nestabilitou manželství.

Francouzský sociolog Francois de Singly (2000) poukazuje na dřívější roli otce jako živitele rodiny a představitele autority. Tradiční role živitele i dnes zůstává a očekává se od něho. Zabezpečení rodiny z ekonomické strany a profesionální práce otce je asi nejsilnější dimenzí otcovské identity. Autorita otce se mění v moderní a otec přestává být „hlavou rodiny“, musí umět ukázat dítěti city, naslouchat mu, vést ho k respektování pravidel, ale

také se předpokládá mnohem větší zapojení otce do péče o dítě a domácnost. Dnes se otcovství stává přímějším a otevřenějším vztahem k dětem.

Po rozchodu rodičovského páru nastává pro otce jiná situace. Muži cítí tlak, že i po rozchodu se mají významněji ekonomicky podílet na materiálním zabezpečení především dětí, avšak často je nepřijímají. Vzniká nový trend otců, že výživné na děti, stanovené rozsudkem soudu nebo dohodou mezi partnery není v mnoha případech řádně placeno nebo není placeno vůbec, případně je placeno jen v prvním období po rozchodu. Ne všichni muži řeknou „... *jednou mám dítě, tak se musím starat.*“ Ochota platit výživné je podmiňována z jejich strany dlouhou řadou důvodů. Např. frekvence a délka trvání kontaktů se svými dětmi. Pokud jim není umožněno se s dětmi vídat, odmítají platit výživné. Další častý důvod je, že nemohou rozhodovat ani kontrolovat, na co budou peníze vynaloženy, nebude tedy tím podporovat bývalou manželku atd. Placení výživného, i když je sankcionováno českým zákonem o rodině závisí na možnostech a vůli zúčastněných mužů (Hamplová, Šalamounová, 2006).

Na zájmu otce závisí často kontakt s dítětem a délka jeho trvání. Navíc mu poskytuje informace o jeho skutečných materiálních potřebách a zvyšuje pro otce rozsah kontroly nad investovanými prostředky a to posiluje ochotu dítěti finančně přispívat.

Nelze přehlížet neplacení výživného otcem dítěte. Zejména pro nízkopříjmové neúplné rodiny, pečující o dítě převážně matkou, je výpadek příjmu v podobě výživného velmi zatěžující. Stát již poněkolkáté odložil pomoc řešením tzv. zálohovaného výživného. Důvod se uvádí, že stát není schopen zajistit vymahatelnost vložených prostředků. Zálohované výživné by mělo za stanovených podmínek poskytováno oprávněným osobám a následně vymáháno státem po povinné osobě. Nadále by měli otcové zůstat živiteli svých dětí, ať už je rodina rozpadlá a výchova je omezená.

3.4 Postavení osamělých matek na trhu práce

Osamělé matky jsou s ohledem na význam jejich příjmu aktivnější na trhu práce než jiné ženy bezdětné nebo vdané.

Matky ve věku 25 - 40 let pečující o dítě jsou výrazně ohroženy rizikem nezaměstnanosti. Zaměstnavateli jsou často odmítány, jelikož se od nich očekává konflikt v pracovním a rodinném životě (Hamplová, 2007).

Matky samoživitelky jsou převážně zaměstnány na plný úvazek, i když je jejich role pečující o dítě oslabená o jednoho člena domácnosti. Jejich příjem z plného úvazku je vzhledem k potřebám rodiny nutný, nemohou si dovolit pracovat na částečný úvazek byt by byl pak prostor na péči o dítě. Výjimku tvoří matky pečující o velmi malé děti vracující se z mateřské a rodičovské dovolené. Matky spíše naopak volí k plnému pracovnímu místu ještě různé příležitostné brigády.

Jejich životní situace je omezuje a mají řadu znevýhodnění. Už obecně jako žena čelí nevýhodám v podobě rozdílného až 20% snížení platu vůči mužům za stejnou práci, snížená možnost jejich přijetí na lepší pracovní místo se stejným a někdy i vyšším vzděláním, snížená možnost kariérního růstu a pokud se propouští zaměstnanci z důvodu omezování výroby nebo změn ve firmě odchází ženy jako první. V případě delšího onemocnění nebo ztráty zaměstnání rodina spadne snadno na hranici chudoby.

Pečujícím matkám o malé děti se vše již uvedené násobí, děti jsou rizikem zaměstnanosti žen. Zaměstnavatel raději přijme jiného uchazeče, zvláště když zjistí, že žena je samoživitelka, žije sama s dětmi a často nemá jak zajistit děti v době jejich nemoci.

Dalším faktorem znevýhodňujícím matky samoživitelky na trhu práce je jejich častější nižší vzdělání a méně často vzdělání vysokoškolské. Ženy s nižším vzděláním se musí ucházet o málo kvalifikované pozice s nízkým výdělkem a vysokou mírou fluktuace. Čelí sice menším těžkostem, jelikož zmíněných pozic je relativně více, avšak je ohodnocena nízkým, nedostatečným příjmem. Často je nutnost mít takové zaměstnání, které neodpovídá její kvalifikaci.

Zaměstnání a rodinný život je pro osamělou matku těžké sladit. Kritéria výběru zaměstnání musí přizpůsobit objektivním bariérám v podobě omezení provozní doby zařízení péče o děti, vzdálenosti bydliště, nastavení pracovní doby a péči o děti. Pokud se jim podaří získat zaměstnání vyhovující nárokům na péči o dítě, jedná se o místo většinou hůře placené a neuspokojuje nároky rodiny. Potřeby spojené se samoživitelstvím často vedou k upřednostnění ekonomicky zabezpečit rodinu před svými individuálními zájmy (Hamplová, Chaloupková, 2006).

3.5 Možnosti matky samoživitelky

Většina žen samotu jen s dítětem neplánuje. Pokud je postavena do situace matky samoživitelky tak její mateřské a sociální potřeby jí velmi pomáhají překonávat

každodenní starost o obživu a úděl jít dál. Postrádají však trvalý citový partnerský vztah, dobré hmotné podmínky a dostatek peněz (Kovařík, Šmolka, 1996).

Co by se zde mělo připomenout je to, že žijeme v době, kdy je spolehlivá antikoncepce. Každá svobodná matka se musela rozhodnout, zda nezabránit početí v situaci, která není úplně příznivá jak v partnerském vztahu či ekonomická. Jen láska a vzájemná přitažlivost mezi partnery je zřejmě slabý základ pro založení rodiny. Pak nastávají situace, kdy se střetávají charaktery, méně či více uznávané hodnoty, vkus, potlačené zájmy a objevují se konflikty vedoucí často až k rozpadu vztahu.

Obvykle matka samoživitelka využívá pomoci svých známých, přátel a důležitou roli zde hrají i její rodiče. V její domácnosti žijí nebo ona sama se vrací k rodičům i s dětmi a podílejí se společně na chodu domácnosti hlavně z finanční stránky. Pomoc je i s provozem domácnosti, vypomáhají s péčí o děti a snižují pocity osamělosti.

Svoji silou a vůlí může matka ovlivnit další sociální kontakty. Jistě měla v minulosti nějaké volnočasové zájmy a může se jim věnovat společně i s dětmi. Přílišná koncentrace na děti a běžný provoz rodiny jen posiluje pocit nespokojenosti a opuštěnosti. I v dnešní, zdá se komerční době lze najít aktivity levné a přístupné. Zajistit finanční prostředky je nepochybně jedna z příčin a důvod méně zdravého a méně aktivního životního stylu neúplných rodin.

Napomoci by mohlo ke zlepšení situace alespoň po psychické stránce navázání uspokojivého partnerského vztahu. Usilovná snaha vyřešit především okruh problémů kolem rodiny vede často k dalším frustracím a posilování pocitu beznaděje. Je jasné, že strach osamělé matky před zklamáním z nového vztahu je velký. Některé matky samoživitelky mají nadměrné ohledy vůči dětem a zůstávají raději nadále osamocené, ale také tím mnohdy blokují cestu k lepší adaptaci (Kovařík, Šmolka, 1996). Platí, že čím bude spokojenější se svou situací osamělá matka, tím více je schopna poskytovat i svým dětem.

V české společnosti jsou organizace zabývající se některou z forem sociální pomoci matkám samoživitelkám. Jejich působení je spíše ve větších městech, v menších je omezená nebo vůbec žádná většinou na venkově. Tam jsou, ale zcela odlišné podmínky pro matku samoživitelku. Má tam více přátel z okolí bydliště, lidé se tam většinou znají a menší výpomoc tam není výjimka. Známe manželskou a předmanželskou poradnu, rozvodová či porozvodová terapie, začíná se objevovat rodinná mediace, v oblasti výchovy a péče o děti je to výchovné a psychologické poradenství.

Znamé organizace pro pomoc:

Women for women, o.p.s. - zabývá se pomocí ženám s dětmi, které se ocitly v tíživé životní situaci a nedokážou ji vlastními silami řešit, ale aktivně k řešení svých problémů přistupují. V současné době pomáhají ženám, které nemají finanční prostředky na obědy dětem ve škole.

Anima - terapie - nabízí pomoc drogově závislým a jejich blízkým, sociální poradenství, práce s dětmi.

Asociace neúplných rodin - poskytnou řadu důležitých informací z oblasti práva, financí, různé poradenství, formuláře, kontakty.

Asociace občanských poraden - bezplatné sociální poradenství ohledně sociálních dávek, sociální pomoci, pracovně - právní vztahy, bydlení, rodina a mezilidské vztahy, finance.

Bílý kruh bezpečí - pomoc obětem a svědkům trestných činů v ČR. Pomoc v řešení domácího násilí, právní, psychologické a sociální poradenství.

Charita Česká republika - pomoc lidem v nouzi, sociální zdravotní služby. Bezplatná právní pomoc.

Proxima sociále - podpora a pomoc dětem, mladistvým a dalším občanům, kteří se dostali do obtížné životní situace. Pomoc ženám a dětem bez domova, odborné poradenství.

Ohrožené dítě - poskytnou řadu kontaktů v oblasti zdravotní, školské a sociální, např. na azylové domy, krizové linky, odborné poradenství.

Magdalenium - pomoc obětem domácího násilí. Zdarma porady psychologické, terapie a jiné rady, kontakt na azylové domy.

Rosa - centrum pro týrané a osamělé ženy. Přímá a kompletní pomoc ženám, obětem domácího násilí a jejich dětem. Prevence domácího násilí, odborné poradenství, SOS linka, poskytování kontaktů.

Osamělé matky s dětmi najdou v dnešní době pomoc jak finanční ze státní sociální podpory, ale také od mnoha i neziskových organizací. Tyto organizace pracují většinou zdarma nebo velmi nízké částky.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 METODOLOGICKÁ ČÁST

V metodologické části budou vysvětleny jednotlivé fáze výzkumu. Bude stanoven hlavní výzkumný cíl bakalářské práce a s ním související dílčí cíle výzkumného procesu. K prozkoumání široce definovaného jevu samoživitelství byl zvolen kvalitativní výzkum se záměrem získat informace o současném stavu v životě osamělých matek.

4.1 Hlavní cíl práce

Hlavním výzkumným cílem je analyzovat možnosti matek samoživitelek při řešení jejich rodinné situace ve vybraném souboru respondentek.

Výzkumem je možno sledovat, zda teorii lze ověřit v praxi. Životní situace osamělých matek je velmi často obtížná, někdy ji nelze zvládnout a potřebují pomoc. Jaké možnosti využívá matka ke zmírnění problémů souvisejících se životem v neúplné rodině.

K dosažení hlavního cíle práce bude předcházet splnění dílčích cílů:

- současná životní situace
- péče a výchova dětí
- otcovství po rozchodu rodičů
- finanční situace matek samoživitelek
- zaměstnání
- nástroje sociální politiky
- možnosti ovlivnit situaci

4.2 Proces kvalitativního výzkumu

Forma kvalitativního výzkumu je pro účely mé práce a výzkum vyhovující. Kvalitativní přístup je podle R. Švaříčka „... *proces zkoumání jevů a problémů v autentickém prostředí s cílem získat kompletní obraz těchto jevů založený na hlubokých datech...*“

(Švaříček, Šedová, 2007, s.17). Použila jsem jeden z nástrojů kvalitativního výzkumu a to hloubkový rozhovor. Data z otevřených otázek polostrukturovaných rozhovorů s informantkami pomohly objevit souhrn jevů, které stojí za vzniklou situací osamělých matek, procesy jejich reakcí na tyto situace, klíčové problémy, s nimiž se potýkají a řeší je. Jejich analýzou bylo možné splnit dílčí cíle a výzkumný cíl práce.

4.3 Metody sběru dat

Vytvořila jsem schéma základních témat, které vycházely ze stanovených dílčích cílů. Na připravený seznam témat navazovaly otázky, které mi tak zajistily udržet se sledovaného tématu. Zaměřila jsem se také na logickou posloupnost otázek, které jsem podle potřeby v průběhu rozhovorů doplňovala. Po úvodní fázi tj, vzájemném představení, ujištění o anonymitě a navození příjemné atmosféry projevením mého zájmu o jejich životní příběh jsem cíleně vedla respondentky k odpovědím. Dále k popisu jejich péče a výchovy dětí, zkušeností, problémů, pocitů v životním příběhu. Rozhovory byly s jejich souhlasem nahrány na mobilní telefon nebo, a to ve dvou případech jsem je průběžně během rozhovoru psala. Následně jsem provedené rozhovory doslovně přepsala do konečného zdroje dat z důvodu jejich snadnější analýzy. Podle Švaříčka (2007) je cílem kvalitativní analýzy přinést přesvědčivý důkaz, že daný jev ve společnosti existuje a je nějakým způsobem strukturován. Na primárních datech z přepisu rozhovorů jsem následně prováděla obsahovou analýzu. Data jsem kódovala podle tematických celků a následně je rozdělila na menší sekvence slov nebo vět. Výsledky celků jsem pak vzájemně porovnávala, jejich podobnosti a rozdíly, provedená analýza je interpretována a celkově vyhodnocena.

4.4 Výzkumný soubor

Respondentky výzkumu jsem si vybírala účelově k tématu své práce, úsudkem z mého okolí a okolí mých přátel na jejich doporučení. Uskutečněné rozhovory probíhaly převážně v bytech respondentek, 1x v cukrárně a 1x v obchodní kanceláři, tedy místech příjemných. U jedné samoživitelky probíhal v azylovém domě za účasti administrativní pracovnice domu, a to z důvodu obavy zda mým rozhovorem s klientkou nedojde k porušování jejího soukromí. Bylo mi taktéž oznámeno vedoucí domu, že provádět takový rozhovor pro výzkum je „na hraně“ mého zákazu vstupu. V dalším azylovém domě v Brně mi nebylo dovoleno provádět jakýkoliv rozhovor s klientkami. Odmítnuto bylo i vyvěšení žádosti o anonymní rozhovor, s moji malou odměnou pro matky souhlasící s rozhovorem a tel. kontaktem na mě v jejich společenské místnosti. Jako důvod mi byl sdělen, že musí chránit soukromí klientek. Původní záměr mého výzkumu byl vést 3 - 4 rozhovory z osamělými matkami v azylových domech, což se splnilo jen částečně.

Záměrně jsem vytvořila výzkumný soubor 6 matek samoživitelek z různého prostředí. Z domácnosti až po pracující matku na třisměnný provoz, věku v rozmezí od 26 let až do

46 let a vzdělání od neukončeného středního s výučním listem až po středoškolské s maturitou. Jejich děti jsou ve všech věkových kategoriích, od nyní ještě nenarozeného až po 18 let. Rozhovory jsou získány jako anonymní, tak vzhledem k tomu jsou křestní jména respondentek změněna. Jejich bydliště je převážně v pronajatých bytech, v jednom případě v azylovém domě a jedna matka má vlastní byt.

4.4.1 Struktura výzkumného souboru

Paní Soňa: věk 34 let, svobodná, 3 děti ve věku 11, 8 a 7 let narozené do nesezdaného soužití. Otec u 8 letého dítěte je jiný muž. Vzdělání - nedokončené SOŠ, obor kuchařka. V domácnosti, nezaměstnaná. Je romského původu, ale nehlásí se k němu. Vyhýbá se lokalitám, kde žije romská komunita.

Paní Jana: věk 26 let, svobodná, 1 dítě ve věku 4 roky narozené do nesezdaného soužití. Vzdělání - SOŠ, obor kuchařka - servírka, v domácnosti, nezaměstnaná.

Paní Petra: věk 45 let, rozvedená, 2 děti ve věku 18 a 16 let narozené do manželství. Vzdělání - SŠ s maturitou, zaměření zdravotní, pracuje na 3 směnný provoz od 6 let věku dětí.

Paní Iveta: věk 29 let, rozvedená z prvního bezdětného manželství, 1 dítě ve věku 5 let narozené v nesezdaném soužití. Vzdělání - SŠ s maturitou, studuje prvním rokem dálkově bakalářské studium, v domácnosti, nezaměstnaná. Pochází ze zahraničí, 20 let svého života prožila v Uzbekistánu.

Paní Jolana: věk 26 let, rozvedená, 1 dítě ve věku 5 let narozené v nesezdaném soužití, poté uzavřeno manželství s otcem prvního dítěte. Další dítě ve věku 1 rok, které se narodilo už po rozvodu manželství. Nyní těhotná 4 měsíce, otec s nimi nežije. Vzdělání - nedokončené SOŠ s maturitou, zaměření veterinární, na rodičovské dovolené.

Paní Katka: věk 46 let, 2x rozvedená, 2 děti, v každém manželství se narodilo 1 dítě. Dnes je první již zletilé a druhé ve věku 10 let. Vzdělání - SOŠ, obor dámská krejčová, samostatně podniká, pracuje nepřetržitě i po dobu mateřské dovolené.

5 ANALYTICKÁ ČÁST

V této části, v první kapitole je uvedena interpretace a vyhodnocení celého výzkumu. V následující kapitole nastíním možná řešení v životě matek samoživitelek a současně navrhu řešení do sociální pedagogiky.

5.1 Životní situace

V souboru matek samoživitelek jsou tři rozvedené a tři žily v době narození dětí v nesezdaném soužití.

Téměř všechny respondentky mají bydliště přímo v Brně, jedna má trvalé bydliště v Praze. Dvě matky, Iveta a Jana bydlí s dětmi u svých rodičů a jedna u své vdané sestry. Ve všech případech je jedná o svobodné matky. Bydlení matek u své rodiny představuje v některých případech téměř 80% finanční podporu samoživitelek, ale také jim zajišťují i péči o děti. Ne všechny samoživitelky mají možnost využít pomoc s bydlením u své rodiny. Jedna respondentka bydlí v azylovém domě.

- *„Nevím, kde bych skončila, pocházím z Uzbekistánu, tam se teda vrátit nechci. Měla jsem práci v Mnichově, potkala tam takového docela pěknýho muže, napůl Tunisán a půl Ital. Měli jsme spolu po roce dceru, ale on byl věčně pryč, kamarádi a tak. Já byla hrozně sama, nikdo tam nebyl s kým bych si mohla popovídat, jen tady sestra v Brně. Muže zavřeli, něco naboural s autem a tak já jsem utekla sem. Já jsem šťastná, že mám takovou sestru. Ona má rodinu, syna, co studuje vysokou, manžela a teď já tady s dcerou. Máme velký byt, její manžel je moc rád, že tu je malé dítě. Bydlím tady u nich už 2 roky a ještě asi budu. Studuji, jsem prvním rokem na dálkovém studiu VŠ, chci ještě na magistra, abych si našla dobrou práci a koupila si byt. To bude ještě na pár let tady. Snášíme se ale dobře.“ (Iveta)*
- *„Bydlím u našich vlastně stále, ani jsme neměli byt. Přítel se k ničemu neměl, najít si práci a najít byt. Jen občas nějaká brigáda. Chodili jsme spolu 6 let, od základky. Taťka mi před třemi lety zemřel a tak bydlím s mamkou. Já bych na žádný byt neměla, pomáhá mi se vším, co může. Hlídá malou, kupuje mnohem víc jídla než já, vlastně skoro všechno a hlavně platí nájem. Pomáhá mi i moje sestra, dá mi nějaké věci na malou. Má taky holčičku.“ (Jana)*
- *„Žiji s dětma v současné době v azylovém domě a raději jsem tam odešla z pronajatého bytu, kde jsem bydlela sama s dětmi. Nechtěla jsem trvale vychovávat*

svoje děti ve vyloučené rómské lokalitě v Brně. Do toho pronajatého bytu vložil můj otec mnoho finančních prostředků a sám se aktivně podílel na rekonstrukci zdevastovaného bytu. Opravil vodu, elektriku, nic tam nebylo, jen díry v zemi, všechno vytrhané a zničené. Po roce života v bytě, kdy nám okolí silně znepříjemňovalo život, kde vyšetřovala policie denně nějaké konflikty a krádeže mezi komunitou, jsem utekla raději do azylového domu. Bydlení v azylovém domě je časově omezené, využívám k pobytu již druhý v Brně. Jsem rozhodnutá, že pokud po ukončení pobytu nebudu mít přidělený obecní byt, pronajmu si dočasný byt s finanční podporou rodiny. Taťka mi přidá, abych tam mohla s dětmi žít. Je to drahý, neutáhnu to.“ (Soňa)

Rozvedené respondentky bydlí samy s dětmi. Paní Katka má vlastní velký byt, kde bydlí i se svoji svobodnou 26 letou dcerou. Rodinné vztahy udržuje, ale s ohledem na vzdálenost jejího bydliště od sourozenců osobní návštěvy nejsou tak četné. Rodiče už nemá. Pomoc má od sourozenců psychickou. U paní Petry je pomoc od sourozenců fyzická a psychická podpora.

- *„Já jsem se 4x stěhovala, rodiče mám už starší, ale bráchové mi vždy pomohli. To je velká výhoda, někdy stěhování bylo rychlé, stejně tak připravit byt. Sama s dětma a na třísměnný provoz zaměstnána, to nelze vše zvládnout.“ (Petra)*

Pro všechny oslovené respondentky je pomoc rodiny i jejich přátel obrovský přínos. Rodina pro ně znamená nespádnout úplně na dno, podpora ze strany finanční je zásadní. Udržovat vztahy s rodiči a sourozenci taky pro ně zaručuje jistou podporu materiální a psychickou. Pro matky bez podpory rodiny je velmi těžké se vším se vypořádat. V této životní situaci se nachází téměř bez podpory rodiny jen jedna matka se souboru.

- *„Prožívám těžké období nejen já sama, ale moje děti. Zažila jsem fyzické násilí vysokého stupně. Omezoval mně stravu, teplo, fyzické i psychické násilí bylo běžné, nutil mě být v uzavřeném prostoru, zamykal mě, omezoval mi styk s vlastními dětmi. Měla jsem časté myšlenky na sebevraždu. Bylo to k zbláznění, strašný strach. Bohužel moje rodina mě velmi omezeně vypomáhá. Matka nemá moc zájem, tak 2x do roka se vidíme. V těžkých situacích se obracím na psychologa, on kontaktuje policii, soud, OSPOD. Bydlela jsem v azylovém domě a teď v pronajatém bytě na utajené adrese. Adresu uchovává soud, policie i úřady jako utajenou.“ (Jolana)*

Pro matky samoživitelky je jejich rodina oporou, zvládají náročné životní období snadněji. Přesto se cítí osamělé bez partnera. Kromě jedné respondentky, která se cítí šťastná a o žádném partnerovi do budoucnosti neuvažuje, by každá matka samoživitelka v budoucnosti partnera ráda měla. Ani jedna ze souboru se nerozhodla o rodičovství bez otce. Ty, které mají dítě z nesezdaného soužití byly okolnostmi přinuceny být svobodné. Být vdaná byl tak silný motiv pro paní Jolanu, která uzavřela sňatek, i když byly náznaky násilí v minulosti. Zažila fyzický a psychický teror.

- *„Přítel byl násilník a alkoholik, tolikrát jsem chtěla někam utéci. Někdy byl strážlivý a milý. Věděl, že bych chtěla svatbu a tak jsme si vzali úvěr a měli moji vytouženou svatbu. Měli jsme spolu už dvouletou dceru.“* (Jolana)

Respondentky shodně uvádí, že partner by měl poskytovat oporu jim, ale také jejich dětem. Zkušenost s nefungujícím vztahem a ohledy na dítě, zda i pro ně bude přínosem, výběr vhodného partnera komplikuje. Matky jsou více obezřetné, cítí i strach navázat další partnerský vztah. Jedna respondentka zkušenost s dalším vztahem měla, který po půl roce ho ukončila.

- *„S přítelem jsem skončila. Špatně se choval k dětem, neměl je rád a vadily mu. To bylo po dvou měsících našeho chození. Já už nikoho snad nechci, až po čase.“* (Jolana)

Bohužel se nedokázala uchránit sama a očekává narození dalšího dítěte. Rozhodla se i přes finanční tíseň si jej ponechat.

- *„Já příteli řekla, že si to miminko nechám, ať se mu to nelíbí, že je zdravé a za situaci nemůže. Nesouhlasil s tím, potom ale chtěl dohodu, že neuvedu dítě do rodného listu a na oplátku mi poskytne vybavení pro očekávané miminko a zaplatí stěhování.“* (Jolana)

I další vztah jedna z respondentek ukončila. Ze soužití se narodilo dítě a opět byl vztah ukončen.

- *„Bydlela jsem s dcerou po rozchodu s přítelem v bytě svého tatky i se sourozenci. Všechno fungovalo, já tam převzala domácnost, protože maminka nám umřela už před 8 lety. Našla jsem si po krátkém čase přítele, bylo mi smutno, jen jsem měla práci, uklízení a vaření. Bylo to fajn, byl z Ukrajiny, ale měl práci, choval se k nám hezky. Pracoval, tak jsme si pronajali byt 2+1 a odstěhovali se od našich. Asi za*

necelý rok a přišla jsem do jiného stavu. Příteli tady v Čechách končil pracovní pobyt. Nedostal prodloužení, stále jsme chodili na úřady, aby byl prodloužen. Nic, nic. My jsme spolu neměli žádné problémy, ale s úřady jo. Asi jsme se měli vzít, byl by klid, ale to jsme nějak neřešili. Tak syn se narodil a táta mu odjel. Prodloužení nebylo, přítel odjel zpět na Ukrajinu a víc se nevrátil. Syna viděl jako malého, dneska mu je 8 let. Škoda. Mně pak začaly problémy, neměla jsem na nájem a 2 děti k tomu. To bylo hrozný. Zase rychle se odstěhovat. No, a přemluvil mě bývalý přítel, co máme spolu dceru, prý ať jdu bydlet k němu. I jeho matka mě přemlouvala, že prý se změnil. Opět ty stejné problémy jako dřív. Za půl roku jsem odešla, měla jsem toho všeho tam dost. Chodil domů jen někdy, spal ani nevím kde, bral drogy. No a zaplatila jsem za to, mám s ním další dítě. Takže tři dohromady. A teď už 8 let žiju sama, nikoho nechci, zase nějakého pána dokonalého, to zrovna. Já radši budu sama a vychovám děti.“ (Soňa)

Matky samoživitelky pokládají svoji situaci s bývalým partnerem za uzavřenou, nechtějí se v žádném případě k němu vracet. Bez rozdílu udávají, zda bylo uzavřeno manželství nebo jen volný vztah, se setkaly s fyzickým i psychickým násilím, alkohol, u dvou i drogy.

5.2 Péče výchova dětí

V souboru respondentek všechny mají názor, že o malé děti se mají starat rodiče a ne stát v podobě jeslí nebo zkrácení možnosti péče o dítě matkou. Všechny matky minimálně do tří let věku dítěte pečovaly o dítě doma. Více než polovina pečovala o dítě do 4 let věku dítěte. Po ukončení rodičovské dovolené jsou buď vedené na úřadu práce a jsou nezaměstnané, dvě respondentky pracují. V době svého zaměstnání hledaly pomoc u svého okolí a rodiny nebo u svých manželů v případě uzavřeného manželství.

- *„Práci jsem přijímala i v době mateřské i rodičovské dovolené. Šila jsem, mám doma v bytě krejčovskou dílnu tak pracovat bylo normální. Syn chodil do školky, měl kolektiv dětí moc rád. V době jeho nemoci, a to bylo teda často, jsem si ubrala zakázek jinak se to zvládalo v pohodě. Syn má 10 let pryč a v tomto nemám žádné potíže. Vše si rozvrhnu podle potřeby svojí i jeho. Ještě puberta nepropukla, tak jen to odmlouvání, to je v mezích.“ (Katka)*
- *„Dělám ve zdravotnictví, v laboratoři, vlastně od mateřský, na třísměnný provoz. To bylo staršímu 6 let a mladšímu 4roky. Dlouho jsem z toho důvodu nepožádala o rozvod. Musela jsem tolik let trpět tu hrůzu doma a nemohla se odstěhovat.“*

Manžel si našel jinou ženu, domů občas nepřišel, nebo ano, a posilněn alkoholem. Ještě, že je to za mnou, 9 let měl milenku. Nikoho jsem neměla, kdo by hlídal v noci tak malé děti. Rodiče žijí docela daleko. Jo, vlastně sousedka, kamarádka na patře se tam vždy do bytu nějak dostala, aby zjistila jestli manžel je doma a v jakém stavu. Vymyslela si nějakou záminku, třeba, že klukům něco uvařila a tak. Pak mi to všechno telefonovala. Já byla v klidu. O rozvod jsem požádala, když bylo staršímu 14 let a mladší měl 8. Nejdříve jsem si spočítala finance, jestli mám na to se odstěhovat. Kluci všechno zvládají, dnes už jsou velcí. Chodí oba na víceleté gymnázium, ten starší bydlí u otce, za mnou chodí jen na návštěvu, někdy přespí. Bydlí u táty a tam má volnost, nemusí nic dělat. Mladšího syna mám v péči já, taky chodí za tátou. Nějak jsme prožili pubertu, v době 15 let staršího syna bývalý manžel požádal soud o svěření syna po péče. Ten po 2,5 letech povolil. Někaké výchovné problémy jsem s kluky neměla.“ (Petra)

Z výzkumu vyplývá, že matky s uzavřeným manželstvím, kam se narodily i jejich děti, jsou lépe zajištěny. Hlídaní dětí zajistil manžel. Netrpěly nedostatkem financí, ani jedna nemusela vyhledávat přivýdělek. Ovšem také manželství nebylo ukončeno ihned. Bylo nefunkční, např. manžel měl jinou ženu, pil, byl agresivní. Vše snášely a ještě nějaký čas dávaly manželovi šanci zlepšit manželský život. Ostatní svobodné matky si přivydělávají, stále hledají brigádu. Jejich bývalý přítel nemá zájem jim pomáhat, vztah byl ukončen rychle. S hlídáním dětí se obrací většinou na své rodiče.

- *„Mám brigádu nárazově, tak si to musím nejdřív domluvit se sestrou nebo s její rodinou a pak teprve můžu jít. Šéf mi to dá vědět tak nejpozději odpoledne den předem. Malá je ve školce a tak ji někdy vyzvedávají. Bud' sestra nebo její manžel. To je vždy domluva, je do toho zatažená celá rodina. Jsem nezaměstnaná, jak je malá nemocná, není problém.“ (Iveta)*
- *„Od února chodí dcera do školky, tak mám brigádu tam, kde jsem dřív dělala. V restauraci teď vypomáhám přes obědy roznášet menička. Jsem servírka. Ani nevím, jestli se k tomu vrátím, hospody, restaurace mají otevřeno do noci. Tam já být nemůžu, tam mě nikdo nezaměstná. Mamka má nepravidelné směny, ranní a odpolední. Hlídá malou, když má volno. Proto si taky nemůžu něco domluvit na každý den a až do večera taky ne. To je zase školka zavřená, kdo by vyzvedl malou. Nevím, jsem na úřadu práce. To vlastně vůbec nejde.“ (Jana)*

- *„Děcka chodí do školy, všichni tři, ale taky je nemůžu nechat ani jít ze školy domů samotný. Školu jsem si vybrala s lepší pověstí, ale je daleko. Nejsou tam ty cikáni. Jak něco mám, hned volám dědu, teda mého tatku, aby pro ně došel. Jsem nezaměstnaná, ale teď chodím na kurz počítače. To je celý den, do čtyř. To musí zase tatka. Taky jsem moc ráda, že je s nima často. Je to přeci jen chlap a děti potřebují ten vzor, on jim taky dá nějakou korunu. Máme udělaný takový mantinely, on mi nezasahuje do výchovy, podpoří mě před dětmi. Velice špatně jsem na tom byla, když se odstěhoval přítel, otec mého druhého dítěte. Musela jsem opustit byt z finančních důvodů, ale bylo to neúnosný. Pak ještě asi rok a 2 měsíce jsem žila s dětmi u bývalého přítele, otce mého prvního dítěte a tam jsem s ním měla další dítě. Bohužel, opět ty stejné problémy jako dříve. Pil, drogy, atd. To nešlo vydržet, utekla jsem a žila jsem doma u tatky. Bohužel jsem sama na vlastní žádost dala děti do Klokánku. Bylo to plánováno tak, že až vyřeším urychleně svoje bydlení a hlavně finance na zaplacení nutných výdajů, ale i stravy pro 3 děti, vezmu si je zpět. Celá rodina dala peníze dohromady, půjčili mi i sourozenci, opravil se do půl roku pronajatý byt a chtěla jsem děti zpět. Denně jsem tam chodila po obědě si je vyzvednout a byla jsem s nimi až do večera. Na noc tam chodily spát. Nesla jsem těžce to, že jsem je tam musela večer dát. Po 5 měsících jsem je chtěla zpět, ale to co mě čekalo, tomu jsem nevěřila. Domů chodila sociální pracovnice, stále mi kontrolovala, lednici, úklid, oblečení, potřeby pro děti. Musela jsem prokázat, že děti se mohou vrátit. Trvalo to 1,5 měsíce, než mi děti vrátily. To je nejčernější moje doba.“ (Soňa)*

Všechny děti osamělých matek navštěvují nějaké volnočasové aktivity. Některé jsou v rámci družiny ve škole. Respondentky shodně považují tyto aktivity za přínosné, jelikož samy nemají finance na společně prožitý čas s dětmi návštěvou nějaké placené zábavné akce.

5.3 Otcovství po rozchodu rodičů

Osamělé ženy s dětmi, které ukončily manželství rozvodem mají podporu od otce dětí. Otcové jsou viditelně zodpovědnější. Platí v obou případech výživné stanovené soudem, podílí se polovinou nákladů na letní tábory, hory na jarní prázdniny. Podle potřeby dítěte mu někdy koupí nějakou osobní věc. Dárky dostávají i na narozeniny, Vánoce. Jsou období, kdy dětem nezaplatí nic, ani výživné. Je to jeho vůle.

- *„Ted' už je to mnohem lepší, těžká doba, když jsme se rozváděli, je pryč. Syna si táta bere každý víkend k sobě na chatu. Tam ted' bydlí trvale. Už v pátek mu tam dovezu syna a v neděli ho sám přiveze. Syna to tam baví, má tam kamarády stejného věku. To jsme tam jezdili ještě všichni, znají se od malička. Táta se s ním učí, přes Skype dělají denně úkoly, nebo si aspoň povídají. Přidává mi půlku na hory a tábor v létě. Dárky synovi taky dává, výživné platí, docela to jde. Udržuji s ním dobré vztahy, situace se uklidnila.“ (Katka)*
- *„Požádala jsem o rozvod, to naštvalo manžela, a zasekl se. Nedával na děti nic, a ještě si požádal o děti do své péče. Abych asi pak brečela, že nemám děti u sebe. On měl peníze na advokáty, tak se stále soudil a neplatil. Na 80 tisíc Kč ten dluh vylezl. Tak už toho bylo dost, zařídila jsem mu exekuci a jak mu přišel papír, hned zaplatil. Ted' už se zklidnil a platí. Já zase mu platím na toho staršího výživné. Syna mu soud nakonec dal. Já jsem se s tím smířila už dávno. Bylo mu 15 let, a mladšího syna mám u sebe. Máme malý byt a tak i ten mladší chodí často k tátovi. On má byt dost veliký. Má na to příjem, no. Vždy měl peníze. Kluci se tam mají u něho dobře, koupí jim co chtějí, hory a oblečení tomu mladšímu ted' platil. Mají taky volnost u táty. Nedávno mi starší řekl, že abych mu podepsala omluvenku do školy, absenci. Tak to jsem mu řekla, že já s tím nesouhlasím a dělat tohle nebudu. Ať si rozmyslí, kdo mu podepíše, že se mu nechtělo do školy.“ (Petra)*

Svobodné matky jsou úplně odlišnou skupinou ve výzkumném souboru. Ani jedna matka nemá žádný styk s otcem svého dítěte, otcové neplatí výživné. Pouze v jednom případě platí velmi nepravidelně a nižší částky než jsou soudem určené. Nedávají jim žádné dárky, nemají zájem se s nimi vidět. Dvě respondentky uvedly, že děti nemají napsaného biologického otce v rodném listě. Tato skutečnost může matce přinášet mnoho problémů. Otec nemá žádnou vyživovací povinnost zabezpečit dítě. Pokud se rozhodne žádat po otci výživné, musí nejprve požádat soud o určení otcovství. Což z finančních důvodů je náročné, mnoho žen pak z tohoto důvodu od požadavku ustoupí. To je případ zmíněných dvou matek.

- *„Druhá, mladší dcera nemá otce zapsanýho, já už ho nechtěla ani vidět. Žádné peníze na ni neberu. Ale to je stejné, první dcera ho má napsaného a taky ji neplatí nic, jen někdy tisícovku. Je to blbý, protože jsem ve velký nouzi a peníze jako hmotnou nouzi mi nechtějí na úřadě z toho důvodu přiznat. A ted' čekám další miminko, a otec mi řekl, že když si to nenechám vzít, tak nechce být uvedený*

v rodným listě. Za to mi teď dá peníze na koupení vybavičky pro děťátko a stěhování z malého bytu do většího. Jo, je to vydírání, ale co mám dělat. Nic děti od otce nedostávají a jsou rády, že se s ním nevidí. Ta starší dcera měla s jeho návštěvami takové potíže, že je řešila OSPOD a policie k tomu. Chodím s ní k dětskému psychologovi, už 3 roky. Trhala si vlasy, do krve se škrábala na rukách a to všechno z návštěvy u táty. On to vyžadoval, stále jen nás trýznil. Hrůza na zemi, co jsem prožila já i dcera. Ta druhá ho napsanýho nemá, poradili mi to, protože on nemůže na ni si dělat nárok. Je to sadista, žádné dítě bych mu nedala. Teď jsem na utajený adrese, tak mám trochu klid, ale bojím se, že nás někde vypátrá.“ (Jolana)

- „Co se dcera narodila, tak jí otec ještě neviděl. Jen kočárek a tam uvnitř spala. Bydlí asi 300m od nás. Dceři jsou teď 4 roky a 4 měsíce. Výživné ji neposílá, ani korunu ji nikdy nedal. Vůbec se o nás nebo o ni nezajímá.“ (Jana)
- „Dcera, dnes je jí přes 10let viděla poprvé otce asi před dvěma lety ve městě. Šly jsme po chodníku a najednou mě někdo zdraví, otočím se a udělalo se mi horko. Byl to bývalý, otec dětí. Tak jsem to dceři řekla, že je to její táta. Chvilku na sebe koukali, on se nezmoohl na nic. Já se otočila, vzala dceru za rameno a odešly. Pak mi dcera řekla, že vypadá jako bezdomovec. Výživné neplatí, ani v minulosti neplatil. Mladší dítě vůbec neuznává jako otec. Řekl, že ho mám s někým jiným. On je úplně vedle. Já s ním nejsem ve styku, žije v hrozném prostředí a tak to nedovolím ani dětem za ním jít. To teda nechci, aby zažily. Co jim takový chlap může dát? Nic.“ (Soňa)
- „No to byl zážitek pro dceru vidět tátu. Teď je jí 5 let, a když jí byly tři roky tak přijel. Na její narozeniny, bydlíme u sestry a chtěl tu ještě s kamarády přespat. No to jsem zatrhla hned. Přijel krásným, novějším modelem BMW, zaparkoval tady pod okny. Přivezl dceři malého plyšáčka, takového na klíče. V bavorských barvách, koupil to někde na benzínce. To bylo strašný, sestra koukala, i její manžel. Byli jsme všichni doma, byla ta oslava. Dcera měla krásné šaty, slušelo jí to. On, ten její táta, sedl si a jediný co dělal, že si neustále hrál s mobilem. Dcera kolem něho občas prošla, tak jí něco řekl. Ani ji nevezal za ruku. To byla jediná návštěva dcery, od té doby se už neozval. Ani nechci, bylo to hrozný, pro dceru to je cizí člověk. Výživné ji žádné neposílá. Jo, snažím se vyřídit aspoň určení výživného soudně. Copak to lze, tady v téhle republice je plno právníků, advokátů a nevím čeho ještě,

ale nikdo vám nepomůže něčeho dosáhnout. Soud nechce rozhodnout kam je místně příslušná ta moje žaloba. Stále se to přehazuje na jiný soud, už 3 roky. Otec žije v Německu. Je to prostě nemožný, nevymahatelný.“ (Iveta)

Placení výživného, jak uvádí shodně samoživitelky, provází řada problémů. Pramení to většinou z velkých finančních problémů jejich bývalých partnerů. Často to byl jeden z důvodů jejich rozchodu. Nemají zaměstnání, nezajímají se o své děti. Výživné na děti by matkám usnadnilo mnohé, jejich rodinný rozpočet by nemusel být tak napjatý. Neplacení alimentů je posouvá do stále větší chudoby, jsou na nich závislé. Ani rodiče otců, přesto, že mají vnuky, neprokazují žádnou aktivitu vidět je nebo darovat jim nějakou pozornost. Funkce příbuzenské rodiny je velmi slabá.

5.4 Finanční situace matek samoživitelek

Svoji finanční situaci hodnotí pouze dvě informantky jako uspokojující. Jsou to matky zaměstnané na plný úvazek a každá má brigádu. Mají děti již větší, ale i po ukončení jejich rodičovské dovolené shodně odpovídaly, že brigády i plný pracovní úvazek měly. Obě ze svého příjmu si dovedou ušetřit na dovolenou, nebo nenadálé výdaje. Každý měsíc si platí stavební spoření. Jsou to rozvedené matky, které měly už v manželství vyšší životní úroveň.

- *„Šiju na zakázku, jsem OSVČ. Přes léto od července do listopadu jsem na úřadě práce. Není moc šití a neuživila bych sebe a syna. Mám tři brigády - úprava a úklid zahrad, sběrna čistírny perí a dozor úklidu. Měsíčně si brigádami vydělám asi 4 tisíce + plat + výživné + příspěvek od zletilé dcery na nájem, co tady s námi bydlí tak mám příjem 29 tisíc. Když odečtu náklady, tak na živobytí, kulturu, dovolenou mi zůstane 12.900,- Kč. Když jsem na úřadě práce, tak se příjem sníží. Ale tak já si ušetřím, když šiju přes zimu. Ještě mi bývalý přidá na tábor i hory pro syna, tak to jde.“ (Katka)*
- *„Mám práci na třisměnný provoz a brigádu - prodej kosmetiky. Mám plat + výživné 4.200,- Kč + 2.500,- Kč z brigády. Příjem mi dělá 28.700,- Kč. Všechno poplatím a zůstane mi 12.500,- Kč na živobytí, oblečení pro syna a sebe. Synovi je teď 16 let, tak má taky výdaje do školy, chce se oblíkat. No, ale vyjdeme. Já jsem spokojená.“*

Podstatně horší je situace u matek z nesezdaného soužití. Na hranici chudoby žijí na mateřské dovolené nebo krátce po rodičovské dovolené. Kromě jedné, která dostává výživné nepravidelně a jeho výši si určuje sám otec, nedostávají výživné. Dvě respondentky na sociální dávky nemohou z různých důvodů dosáhnout. Svoji situaci vidí jako velmi špatnou, nemají žádné příjmy, z kterých by mohly zaplatit nenadálé výdaje. Bez finanční pomoci svojí rodiny by neměly ani na základní potřeby.

- *„S náma to teda není dobrý. Mě skončila loni mateřská a dcera šla do školky. Peníze mi do jejich 4 let nějaké chodily, ale teď nic, aspoň těch 500,- Kč by bylo dobrý. I ty mi sebrali. Alimenty žádné bývalý neplatí. Já mám brigádu dopoledne, když je malá v školce, ale někdy musím odpoledne tak se vždy domluvíme, kdo a co udělá. Já si vydělám měsíčně asi 2 - 2.500,- Kč. Aspoň něco. Ještě, že je tak hodná i celá rodina sestry. Manžel sestry podniká, už jsem se ptala na nějakou podporu, ale máme společně posuzované osoby a proto já nedostávám nic. Od tohoto státu nemáme s dcerou nic. Takže plat sestry a jejího manžela prý stačí na uživení mě, dcery a jejich syna. No, co naděláte. Oni by mi nemuseli nic platit ani živit, nemají povinnost. Taky asi 4x za rok přihlásím dceru na módní přehlídku. Pošlu její fotku do agentury do Prahy a oni si ji někdy vyberou. Strašně dceru zajímá móda a ona se líbí, tak já ji v tom podporuji. Předvádí tam oblečení, to je na celý den, sestra nás tam do Prahy vozí autem. Něco nám dají za to, tak zaplatíme cestu, jídlo, něco zbyde. Taky mám nějaké úspory ještě z Německa, a rodiče mi posílají občas. Taky jezdíme 1x ročně za rodiči na 4 měsíce do Uzbekistánu, cestu nám platí sestra a rodiče tam jídlo a bydlení.“ (Iveta)*
- *„Naše situace, to řeším denně a počítám. To vím úplně přesně. Mám sociální dávky příspěvek na bydlení, teď 7.750,- Kč, výši vám spočítají z toho kolik platíte nájem. Pak přídavky na děti 1000,- Kč, rodičovský příspěvek 7600,- Kč a někdy teda přijde výživné, to je určené 2 tisíce. Můj příjem na měsíc je 18.300,- Kč. Pro dvě děti, další čekám, jsem v 5. měsíci a já. Na dávky v hmotné nouzi nemám nárok, protože nemám uvedeny otce dětí v rodných listech. Když odečtu náklady- nájem, plyn, elektřinu, úvěr na pořízení svatby, odpady, stravu ve školce, kroužky ve školce telefon, internet, léky pro mladší dceru asi 850,- Kč za měsíc a jiné nutné položky tak mi zbyde 1350,- Kč na měsíc. Někdy je za léky více, což je dost velký problém. Asi 150,- Kč si přivydělám prodejem staršího oblečení a taky píšu, mám snahu o účast v literárních soutěžích. Občas vyhraji nějaké ceny, které následně prodám*

za několik desítek korun. Taky prodám dárky, co dostanu od blízkých k narozeninám, Vánocům. To jsou drobné dárky. A kde šetřím, to vám taky přesně řeknu. Vše vím o každé koruně. Nejstarší dítě se stravuje doma jen o víkendu a ráno snídani a večeři. Jí málo, má malé porce, je mu 5 let. Mladší dítě to jí zatím hodně málo, ale potřebuje speciální potraviny skrz alergie. Sama se stravuji co nejlevněji, šetřím, kde můžu. Kupuji nejlevnější pleny, sama si vyrábím prášek na praní, někdy dostanu od matky třeba buchty, nebo na nějaké oslavě nějaké jídlo. Zvládám to velmi, velmi těsně. Někdy jsem v dluhu a půjčím si a pak zase hned vrátím, když prodám více oblečení. Někdy mi přijde přeplatek za elektřinu, nebo plyn. To je nám trochu líp. Nejhorší je to, když musíte kupovat speciální potraviny kvůli alergie. Mladší dítě musí mít speciální kojenecké mléko, speciální kojeneckou kaši, nesmí několik druhů potravin a jídla z nich. To už v rozpočtu sotva najdu peníze.“
(Jolana)

- *„Dostávám pouze 500,- Kč, přídavky na dítě. Jsem od února na úřadu práce, protože mi skončila mateřská. Pobírám podporu v nezaměstnanosti, ale ta se krátí, jak přibývají měsíce podpory. Žádné jiné sociální dávky nemáme. Bydlíme s mamkou a ona vydělává pár stovek nad limit příjmů společně posuzovaných osob. Nic nám nedají. Výživné mám určené 1500,- Kč, ale to mi ještě nikdy nezaplatil. Pak taky chodím na brigádu, to si vydělám za týden asi 1500 - 1800,- Kč. Mám na hodinu 90,- Kč. Hodně šetříme, jak můžem.“* (Jana)
- *„Jsem v domácnosti, nezaměstnaná. Podporu už nemám, platí mi jen zdravotní pojištění. Sociální dávky mám přídavky na děti 1850,- Kč, příspěvek na bydlení, příspěvek na živobytí. Všechno dohromady je 14.600,- Kč. Výživné mi neplatí bývalý nic a druhý otec dítěte taky nic. Takže musím šetřit hodně a vším. Mám tři děti, není to vůbec dobré. Občas mi pomůže tatka.“* (Soňa)

Finanční situace se mění v souvislosti s věkem dětí. Jako vůbec nejhorší je v době rodičovské dovolené a po jejím ukončení. Zde jsou odkázané na pomoc sociálních dávek. To je nedostačující. Hledají brigády, každá si v rámci možností našla přivýdělek. Výrazně jim finančně pomáhá rodina. Po ukončení rodičovské dovolené jsou většinou nezaměstnané, podpora se stále snižuje v závislosti počtu měsíců trvající nezaměstnanost. V souboru je jedna matka, která má vysoké výdaje s nemocí dítěte. Jedná se o potravinovou alergie, při které je odlišná, speciální strava. Měsíční výdaje za speciální

stravu, různé zdravotní potíže dětí i sebe a stejně tak nenadálé výdaje vysoce zatíží rodinný rozpočet samoživitelkám.

5.5 Zaměstnání

Z výzkumného souboru 6 respondentek jsou dvě zaměstnány na plný úvazek a mají ještě příjmy brigádami, což je u matek samoživitelek velice častý jev. Nechtějí propadnout do chudoby a uspokojují tím alespoň částečně potřeby dětí i svoje. Jedna matka je podnikající, nemá problém s pracovní dobou. Zaměstnání si přizpůsobí potřebám svým i dítěte. Druhá respondentka pracuje v třísměnném zaměstnání, ale přesto zvládá od nízkého věku dětí vše dobře. Neudává žádný problém.

- *„Moje práce mě baví a nevadí mi, že je na směny. Pracuji tam už od maturity, přerušila jsem jen mateřskou. Když byly děti malé, měla jsem kamarádky, sousedku na patře domu a to jsem podle potřeby využila jejich nabídky pomoci. Hlídaní dětí a jejich nemoc jsem vždy nějak vyřešila. Přehodila si směnu, nebo někdo šel za mě a já mu to v lepším čase pro mě zase vrátila. Taky jsem se rozváděla až mladšímu bylo 12 let. Já přesně věděla, že to dřív nezvládnou. Teď už to nevadí, mladšímu je 16 let. Mám ještě prodej kosmetiky, to mi dělá radost. Ještě před rozvodem, kdy jsme se ještě i s manželem přestěhovali do Brna mám brigádu. Práci mám na směny, tak jsem mohla v době, kdy byli kluci ve škole se prodeji věnovat. Nenarušovalo to běh rodiny, odpoledne jsem byla doma. Vydělala jsem si aspoň pár korun, chtěla jsem odejít od manžela a peníze jsem potřebovala. Už budu 5 let prodejce, mám svůj okruh klientek, pronajímám si obchodní kancelář kolegyně. Je to fajn.“*
- *„Mám tři děti, ten prostřední syn potřebuje pomoc s přípravou do školy, je pomalý. V první třídě jsem denně 7 měsíců mu dělala asistentku přímo ve třídě. To mi ředitel školy dovolil, i když nemám vzdělání na to. Bylo to samozřejmě zadarmo. Lituji, že mi nedal ani papír, a ani důsledně jsem o něho neusilovala. Teď by se mi moc hodil, že mám takovou praxi. To mě mrzí. Nevím, jak bych to udělala, když si najdu práci, nikoho nemám na každý den na hlídání. Děti přijdou ze školy v jednu hodinu, na družinu nemám peníze. Co budou dělat doma, toulat se po venku, no to ne. To bych nechtěla. Ani brigádu nemám, a taky snad každý rok jsem řešila bydlení, už jsme se stěhovali 6x.“ (Soňa)*

- *„Zatím jsem nehledala zaměstnání, v listopadu mi skončila mateřská. Studuji, ani není moc času. Jsem ráda, že mám aspoň brigádu.“ (Iveta)*

Dvě matky samoživitelky jsou krátký čas po rodičovské dovolené. Jejich děti si zvykají ve školce, jsou často nemocné. Mají obavu, zda by to nějaký zaměstnavatel trpěl. Shodně uvádí, že pokud nemůžou na brigádu kvůli nemoci dítěte, poslouchají nepříjemné otázky od zaměstnavatele. Jedna respondentka zaměstnání nehledá, i když má finanční problémy.

Další věc, kterou nelze opomenout, je skutečnost, že polovina respondentek má neukončené vzdělání, střední s výučním listem, ale i úplně středoškolské. Vypověděly, že je to mrzí, a že hledat práci se základním vzděláním je problém. Už získávaly informace a z osobní zkušenosti, jsou si vědomy, že bez vzdělání se snižuje jejich možnost mít dobře placené zaměstnání. Pracovní doba je často i o víkendech nebo dlouho do večera.

- *„Jsem už 5 let na mateřské a ještě budu 4 roky s dalším dítětem. Mám nedokončené středoškolské s maturitou. Ukončila jsem ve třetím ročníku studia Podnikla jsem neúspěšné pokusy o dokončení studia a složení maturitní zkoušky, ale zatím to nelze. Nemám hlídání dětí, a nedostatek financí ke studiu. Teď s dětmi je to těžké. Ale jednou bych chtěla studovat, vše si dokončit a ještě pokračovat. Mám jen základní vzdělání a netuším, jak seženu práci a jak bude akceptovat budoucí zaměstnavatel, že mám tři děti sama, také netuším. Zatím se učím sama angličtinu pro samouky.“ (Jolana)*
- *„Mám jen základní vzdělání, maminka onemocněla vážnou nemocí, to jsem byla v druhém rokem v učení. Tak jsem školu nechala a starala se o ní, každý den, vařila jsem a byla s ní a školu jsem vůbec neřešila. Maminka po dvou letech zemřela a já nemám nic. Nevím opravdu, kde já si něco najdu. Snad rekvalifikační kurz, ale co mi nabídnou, peníze na to rozhodně nemám. Na dávkách a žít na minimu nechci.“ (Soňa)*

5.6 Nástroje sociální politiky

Z výzkumného souboru využívají všechny nezaměstnané respondentky dávky sociální podpory, jedna zaměstnaná matka je pobírá část roku. Nejčastěji pobírají přídatky na dítě, kromě jedné matky, a podporu v nezaměstnanosti, která je omezená délkou trvání. V dvou případech, kdy otec dětí bydlí v zahraničí, nepobírají respondentky žádnou podporu na dítě. Na dávky z různých důvodů nedosáhnou nebo ani nevědí, že by je mohly pobírat.

Všechny se shodují, že v systému je nepřehlednost, stále se mění podmínky jejich přiznání a nikdo na úřadech není sdílný. Nikdo je nekontaktuje, že by mohly mít nějakou pomoc. O rodinách v nouzi na úřadech vědí z dokumentace.

- *„Bydlíme v rodině sestry, kde mají i oni syna. Je nás tam pět. Nemám nárok na žádnou dávku, ani na přídavky, protože otec dítěte nebydlí v České republice. Musela bych mít od něho potvrzení, že on je tam nebere. Jeho to ale vůbec nezajímá, nereaguje. Takže ani výživné nemám. Plat sestry a jejího manžela prý v součtu je nad limitem přiznání dávek.“ (Iveta)*

Dvě matky uvádí osobní zkušenost, že do společně posuzovaných osob jsou započítány všechny osoby, trvale bydlící na adrese, což je vůči těm, kteří poskytli pomoc v nouzi s bydlením nespravedlivé. Na dávky sociální pomoci nemají nárok.

- *Nedostávám příspěvek na hmotnou nouzi, že prý nemám napsaného otce v rodném listě. Nevím jak je to, kamarádky taky nemají v rodném listě děcko a dávky dostanou. Nevím jak je to.“ (Jolana)*

Ani jedna respondentka nemá informace, že by mohla mít nárok na pomoc prostřednictvím nevládních neziskových organizací, které mají projekty zaměřené především na rodiny sociálně slabé s dětmi. Přispívají např. na stravování v mateřských a základních školách nebo příspěvky na volnočasové aktivity dětí.

5.7 Možnosti ovlivnit situaci

V nouzových situacích se matky obracely na společenské organizace, chránící ženy před agresí mužů. Bylo to téměř vždy v době před rozvodem či rozpadem vztahu a v průběhu rozvodu. U jedné respondentky i více jak rok po rozvodu. Její situaci s násilím a neustálým obtěžováním řešila často policie, sociální pracovnice, psycholog.

- *„Já už jsem nevěděla kudy kam, přišel domů z „večeře“ v hospodě, posilněn alkoholem a začal. Asi 2x jsem volala na Bílý kruh, ale řekli mi, ať se rozvedu, jiné řešení není. Alkoholik se změní výjimečně a stejně bude mít k tomu blízko. Máte malé dítě, jděte od něho.“ (Katka)*
- *„Když už to bylo neúnosné, volala jsem na Magdalénium. Našla jsem to na internetu. Tam mě paní psycholožka řekla, odejděte od něho. Musíte si najít byt. Nebojte se odejít. Mluvila jsem s ní asi 10 x, vše jsem s ní konzultovala. Byla moc příjemná, radila mi, abych to zvládla. Našla jsem si byt, připravovala jsem se na*

odstěhování půl roku. Měla jsem obrovský strach, tak vše bylo tajně. Půl roku jsem si odvážela věci ze skříní a další věci, aby to stěhování proběhlo rychle. Celou dobu jsem byla v kontaktu s paní psychologkou. Moc mi pomohla. Jsem jí vděčná.“

Nejsou to jen neziskové organizace nebo spolky pomáhající ženám v těžké etapě života. Mohou to být i jiná centra pomoci v poradnách pro rodinu, manželství. Můžou se zde setkat s pomocí psychologů, sociálních pracovníků nebo právníků. Poradny jsou často „nízkoprahové“ a bezplatné. Jedna matka z výzkumného souboru využívá psychologa pro dítě. Pomoc je bezplatná.

- *„Ještě před rozvodem, vlastně před uzavřením manželství, už dcera těžce nesla klima doma. Bylo to hrozně náročné. Otec ji trápil tak, že se sebepoškozovala, měla velmi lítostivé projevy chování. Já se na to nemohla dívat, chtěla jsem tomu zabránit. Dcera nechtěla k tátovi chodit za žádnou cenu a on to vyžadoval. Teď je v péči psychologa už několik let. Docházíme tam stále, pomáhá to.“* (Jolana)

Matky samoživitelky, které mají zaměstnání uvádí, že mají malé možnosti trávit čas se svými dětmi. V pracovním týdnu vůbec. Více finančních prostředků jim dovolí ušetřit na dovolenou, občas i návštěvu kina, sport. Jezdí na kole na výlety. Všechny matky krátce po ukončení rodičovské dovolené si stěžují na nedostatek času, trpí často smutkem, mají obavy, zda si najdou zaměstnání, jak sladí pracovní a rodinný život. Zaměstnání si hledají, zatím neúspěšně, mají nyní brigády. Nemají hlídání dětí, což by jim umožnilo také občasné setkávání se s přáteli, nebo si najít partnera. Především to pramení z péče o velmi malé nebo předškolní děti, které jim zabírají mnoho času, nemohou se zatím realizovat a žít život podle lepších představ.

6 NÁVRHY ŘEŠENÍ

Rozpad manželství nebo nesezdaného vztahu s dítětem sebou nese s velkou pravděpodobností změnu bydlení. Tato změna je akutní v případě domácího násilí na ženách. Tržní nájemné od soukromých pronajímatelů je mnohdy velmi vysoké. Pořít si vlastní bydlení koupí bytu je nemožné z finančních důvodů. Možností matek je žít s dětmi na omezenou dobu v azylových domech. V ČR je velký nedostatek sociálních bytů, obecních a státních bytů, kde by žena mohla trvale žít s dětmi a měla na nájem příjem. I azylových domů s byty nebo alespoň s pokoji pro samoživitelky je v ČR také nedostatek. Státní podpora bydlení osamělých matek s dětmi by měl být jeden ze směrů sociální politiky.

Neméně důležitý problém je finanční situace samoživitelek. Ze strany státu je podpora vyplácením sociálních dávek. Dávky jsou určeny jen na základní a ještě omezené potřeby matky a dětí. Jsou pouze těsně nad hranicí životního minima, stále se omezuje a zpříšňuje jejich vyplácení a bohužel někdy záleží na subjektivním pocitu sociální pracovníce nebo na jejím výkladu přiznání některé dávky. V rodinách je napjatý rozpočet, mnohdy se nejedná o mimořádnou událost v rodině, zadlužují se na živobytí, léky, uspokojení potřeb dítěte, stěhování, atd. Zde by se měl systém státní sociální podpory přehodnotit, přesně určit, kdy lze na dávku dosáhnout, a snadněji dosáhnout na dávku hmotné nouze, případně i na další cílenou podporu osamělým matkám.

Další složitou situaci řeší matky s dětmi, kdy nedostávají výživné určené soudem. V řadě případů by měli rozvedení otcové platit výživné i ženě, např. na mateřské dovolené. Není v silách matky a exekutorů donutit otce platit výživné. Stát již několikrát odložil zákon o zálohovaném výživném. Soud by měl mít možnost zjistit údaje o účtech, majetku, zaměstnání dlužníka a výživné tak zpětně vymoci. Varianta náhradního nebo zálohovaného výživného platí v 19 zemích EU. V Rakousku už 30 let, od roku 1976. Návrh řešení je přijmout zákon o zálohovaném výživném a zlepšit vymahatelnost výživného exekutory, např. tím, že bude zkrácena 4. měsíční lhůta neplacení výživného. Matka nyní může podat trestní oznámení pro zanedbání povinné výživy nebo návrh na nařízení exekuce v případě pokud dojde k neplacení výživného po dobu delší jak čtyř, po sobě jdoucích měsících. Tato 4. měsíční doba je pro matku bez příjmu obzvláště dlouhá. Byl by také na zvážení návrh vyloučení výživného z celkového příjmu matky. V současné době se poskytují sociální dávky na základě celkového příjmu, kde je zahrnuto i výživné. Neplacení výživného se stává běžným jevem a jeho vymahatelnost od povinného je obecně malá.

Matky samoživitelky rovněž čelí bariérám v zaměstnání. V České republice je zakořeněn trend rozdílného odměňování pro muže a ženy na stejné pozici. V této genderové nerovnosti jsou muži ve výhodě proti ženám někdy až o více jak 20%. Nerovnost v odměňování by měla být zcela odstraněna, za stejnou práci by měla být stejná odměna. Další výrazné znevýhodnění mají ženy, vracející se na trh práce po mateřské a rodičovské dovolené. Matka samoživitelka se stává rizikovým uchazečem pro zaměstnavatele, z důvodu pravděpodobné péče o nemocné děti. Nemalé omezení je hledání takového zaměstnání kopírujícího provozní hodiny zařízení péče o děti. Opatření pro zlepšení zaměstnanosti matek by bylo možné prodloužení provozní doby předškolního zařízení. Přichází v úvahu i jiná forma placeného hlídání za dostupnou cenu, např. dětské skupiny, firemní školky.

Zaměstnanost žen lze zvýšit v prvopočátku vzdělaností. Velká část samoživitelek má základní či nedokončené střední odborné vzdělání. Motivací získat výhodnější zaměstnání by mohla být ve větší míře podpora rekvalifikačních kurzů speciálně pro ženy. Profesionální zaměření žen, např. do sociální či zdravotnické oblasti by společnost velmi kladně hodnotila a prostředky vydávané na sociální politiku státu by se snížily.

6.1 Doporučení pro sociální pedagogiku

Značné proměny a problémy s fungováním rodiny, její formy dosahují stále větších rozměrů především rychlostí změn ve společnosti. Nelze uchránit vnitřní soudržnost rodiny před dynamikou společnosti. Pro sociální pedagogiku je to obrovský rozsah jejího možného působení. Už předškolním zařízením se může zaměřit na děti v jejich mezilidské výchově, hodnotové orientaci, vnímání autorit a citového zázemí. V nižším školním věku lze rozšířit výchovu o pomoc druhému a skutečně ji provádět. Děti rády pomáhají, ale v určitém věku slábne podpora od okolí. Problémy nejsou v dětech, ale v lidech okolo nich. Rozvodům, neúplným rodinám lze předcházet výchovou k manželství a rodičovství. Bohužel se tato oblast redukuje na oblast sexuální, plození, antikoncepci, ale připravovat se na trvalé soužití partnerů, umět dojít ke kompromisům, potlačit agresivitu jinými, např. volnočasovými aktivitami nebo sportem, nezbyvá čas.

Dále by sociální pedagogika mohla být nápomocna v posilování sociálních vazeb v rodinách mezi generacemi. Právě v rodinách by se měly děti naučit pomáhat starším prarodičům. Problematika mezigeneračních vztahů je provázána řadou konfliktů pramenících ze špatné nebo nedostatečné komunikace.

ZÁVĚR

Současný vývoj společnosti nám udává stále rychlejší tempo, přicházejí nové impulsy v podobě nových technologií, společnost se stává konzumní, z jedinců se stávají individualisté, sociální a hodnotové normy slábnou. Celospolečenskými změnami prochází také rodina, na které zanechávají výrazné následky ve změně rodinného chování jejich členů a dětí. I přes složitost těchto proměn zůstává dominantní formou soužití právě rodina v uzavřeném manželství. Mezi méně tradiční rodinné formy patří i neformální soužití partnerů, svobodných matek a neúplných rodin vlivem rozvodu. Tento trend od sedmdesátých let postupně v Evropě i celosvětově narůstá, od devadesátých let i v České republice.

V praktické části se výzkumem identifikovaly problémy související se samoživitelstvím, které následně analýzou pomohly najít odpověď na hlavní cíl práce. Mateřství a status matky samoživitelky ovlivňuje kvalitu života a to z pohledu materiální stránky či nemateriální. Neúplné rodiny, tedy rodiče dětí bez druhého partnera nemají žádnou speciální podporu oproti jiným nízkopříjmovým skupinám obyvatel. Osamělá matka má ještě větší znevýhodnění na trhu práce než obecně ženy mají. Znevýhodnění je nejen snížením příjmů za stejnou práci a vzděláním vůči mužům, ale také velmi ztížená pozice sladit svůj pracovní život s péčí a výchovou dětí. Matky mají specifické požadavky na pracovní dobu, což je také důvod nepřijmout i výhodnější zaměstnání. Pracují na plný úvazek a ještě si přibírají přivýdělek formou brigády. Propad do chudoby, omezování i základních potřeb bylo zřetelné u osamělých matek po ukončení rodičovské dovolené. Zaměstnání se jim nedaří získat. Jsou nuceny přijímat sociální dávky. V České republice jsou dávky vnímány jako podpora a jsou na hranici nebo i lehce pod hranicí životního minima. Jediná výhoda pro matky samoživitelky je v prodloužení podpory při ošetřování člena rodiny. Matky, mající příjem z placeného zaměstnání nad hranicí životního minima přichází o dávky, ztrácejí na ně nárok. V systému sociální pomoci se více orientuje stát na pomoc rodinám v uzavřeném manželství.

Vznik neúplných rodin má vliv na děti, které v rodině žijí. Chybí zde socializační vliv otce, časté je citové odcizení. Neexistuje věk dítěte, které by rozchodem rodičů netrpělo. Jedním z mnoha negativních důsledků rozpadů vztahů je propad rodiny do zvýšeného rizika chudoby. Neplacení výživného otcem dítěte se stává běžným jevem. Vymáhání výživného je nedostačující. Státem schválené zákonné normy se nejeví jako příliš účinné.

Životní situace matek samoživitelek je velice těžká a k tomu se přidává další, a často opomíjený psychický aspekt. Přes problémy se zabezpečením rodiny je provází nedostatek času na své děti, nemohou se jim věnovat tak, jak by si přály, jejich péče je omezená v důsledku pracovní vytíženosti. Nemají čas na přátele i sebe. Denně řeší svoji obavu, jak zvládnou poskytnutí dítěti nejlepší možnou výchovu a péči, jelikož vše leží na nich. Nesmí být nemocné, nemá kdo zabezpečit děti a v případě pracovního poměru je hluboký propad také finanční.

Současný demografický vývoj naznačuje, že počet osamělého rodičovství bude narůstat. Obtíže ve finanční oblasti, harmonizací rodinného a pracovního života spolu s výchovou dětí jsou značné a přesto mají malou sociální podporu ze strany státu. Není podporováno sociální bydlení a další dostupné služby, které by mohly umožnit žít plnohodnotný život. Rozsah problematiky fenoménu samoživitelství, kde žijí děti, nová generace společnosti, by měla být výrazněji řešena.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. BECK, Ulrich. *Riziková společnost, na cestě k jiné moderně*. Praha: Slon, 2004. ISBN 80-86429-32-6.
2. BRŮHOVÁ, Daniela. *Jak přežít první (k)rok: praktický průvodce nejrizikovějším obdobím samoživitelství*. Praha: Práh, 2015. ISBN 978-80-7252-555-3.
3. COLOROSO, Barbara. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopte*. Praha: Ikar, 2008. ISBN 978-80-249-1027-7.
4. GIDDENS, Anthony. *Unikající svět: jak globalizace mění náš život*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-91-5.
5. HAMPLOVÁ, Dana, Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ a Simona PIKÁLKOVÁ. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003. ISBN 80-7330-040-0.
6. HAMPLOVÁ, Dana, Petra ŠALAMOUNOVÁ a Gabriela ŠAMANOVÁ. *Životní cyklus sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. ISBN 80-7330-082-6.
7. HAMPLOVÁ, Dana, Jana CHALOUPKOVÁ, Eva SOUKUPOVÁ a Petr SUNEGA. *Nemanželská plodnost: informační bulletin z projektu Sociální a ekonomické charakteristiky mimomanželské plodnosti v České republice po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. ISBN 80-7330-105-9.
8. HAMPLOVÁ, Dana. *Děti na psí knížku?: mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007. ISBN 978-80-7330-128-6.
9. HAMPLOVÁ, Dana. *Proč potřebujeme rodinu, práci, přátele: štěstí ze sociologické perspektivy*. Praha: Fortuna Libri, 2015. ISBN 978-80-7321-947-5.
10. HASMANOVÁ, MARHÁNKOVÁ, Jaroslava, Martin KREIDL a Barbora HUBATKOVÁ. *Proměny partnerství: životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Praha: Slon, 2012. ISBN 978-80-7419-142-8.
11. HASMANOVÁ, MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. *Matky samoživitelky a jejich situace v ČR: „Sendwichová generace“ - kombinování práce a péče o závislé členy rodiny (dětí a seniory)*. [online]. Gender Studies, 2011. [cit.2016-01-10]. Dostupné z: http://www.genderstudies.cz/download/samoživitelky_sendwichova.pdf

12. KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3.
13. KRAUS, Blahoslav. *Společnost, rodina a sociální deviace*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-411-3.
14. KRAUS, Blahoslav. *Životní styl současné české rodiny*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. ISBN 978-80-7435-544-8.
15. MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Krizové situace v rodině dítěte*. Praha: Grada, 2002. ISBN 80-247-0332-7.
16. MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk LANGMAIER. *Psychická deprivace v dětství*. 4.vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN: 978-80-246-1983-5.
17. MOŽNÝ, Ivo. *Moderní rodina, mýty a skutečnosti*. Brno: Blok, 1990.
18. MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha: Slon, 2002. ISBN 80-86429-05-9.
19. NOVÁK, Tomáš a Bohumila PRŮCHOVÁ. *Jak přežít rozvodové peklo*. Brno: Jota, 2004. ISBN 80-7217-294-8.
20. NOVÁK, Tomáš. *Péče o dítě po rozvodu a její úskalí*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4110-9.
21. PLAŇAVA, Ivo. *Jak se nerozvádět*. Praha: Grada, 1994. ISBN 80-7169-129-1.
22. PLAŇAVA, Ivo. *Spolu každý sám: v manželství a rodině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-292-8.
23. SINGLY, De Fracchois. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-249-1.
24. SKOPALOVÁ, Jitka. *Rodinná problematika*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2014. ISBN 978-80-244-4037-8.
25. SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8.
26. ŠMOLKA, Petr a Jiří KOVAŘÍK. *Současná rodina: problémy-konstanty-proměny-naděje*. Praha: Asociace manželských a rodinných poradců ČR, 1996.
27. ŠVAŘÍČEK, Roman et al. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

Právní normy:

- Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi
- Zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu
- Zákon č. 187/2006 Sb. o nemocenském pojištění
- Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, a řada legislativních změn

Internetové zdroje:

- Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.- www.mpsv.cz.
- <http://www.bezplatnapravniporadna.cz/>

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

- SEPM- Sociální a ekonomické podmínky mateřství. Výzkum z roku 2006
- OSPOD - Orgán sociálně - právní ochrany dětí
- OSVČ - Osoba samostatně výdělečně činná